

A Sociological Study of Iranian Women's Economic Participation: An Empirical Test of Douglass North's Theory of Social Orders

Mahdi Malmir

Assistant Professor, Department of Social Sciences,
Faculty of Letters and Human Sciences, Shahid
Beheshti University, Tehran, Iran

**Fatemeh
Barforoush**

Master of Arts in Social Science Research, Shahid
Beheshti University, Tehran, Iran

Abstract

This study, adopting the perspective of new institutionalism and drawing on Douglass North's theory of social orders, examines the impact of institutional quality and power structures on women's economic participation in Iran. The conceptual framework of the research is based on the distinction between open-access and limited-access orders, with Iran being considered as an example of a limited institutional order in the analysis. The research data were extracted from international statistical sources and cover the period from 2011 to 2021. The research method employed is quantitative secondary data analysis. The findings indicate that factors such as weak rule of law, concentration of power, and structural constraints on access to equal opportunities constitute some of the major barriers to women's economic participation. In contrast, economic variables such as economic growth, in the absence of effective institutions, have limited and unsustainable impacts. Accordingly, institutional restructuring, the expansion of democracy, the political and educational empowerment of women, and the reduction of institutional

* Corresponding Author: fbarforoush361@gmail.com

How to Cite: Malmir, M., Barforoush, F. (2026). A Sociological Study of Iranian Women's Economic Participation: An Empirical Test of Douglass North's Theory of Social Orders. *Quarterly Journal of Social sciences*, 33(112), 101-144. DOI: 10.22054/qjss.2026.90379.2952

Original Research

Accepted: 18/07/2026

Revised: 07/06/2026

Received: 11/10/2025

eISSN: 2538-2772

ISSN: 1735/1162

monopolies are considered essential prerequisites for improving women's economic participation. The low rate of women's economic participation in Iran and the Middle East compared with global levels reflects cultural, economic, and political constraints and confirms the significant role of institutional structures. Therefore, the central question of this study is: What institutional and social factors constrain women's economic participation, and how can this situation be analyzed from a sociological perspective?

Keywords: Women's Economic Participation, Economic Sociology, New Institutionalism, Open Access Order, Limited Access Order.

Extended Abstract

1. Introduction

Women's economic participation has become one of the most important indicators of human development, economic growth, and social justice. According to the latest World Bank estimates (2024), the global average female labor force participation rate is approximately 49 percent, yet this figure varies dramatically across countries and remains persistently low in many developing nations despite substantial gains in women's education. In Iran, despite two decades of remarkable progress in women's higher education, the female economic participation rate remains around 13 to 14 percent, far below the global average and disproportionate to the country's human capital capacity. This gap is not merely a reflection of gender discrimination but points to deeper structural and institutional barriers that restrict women's entry into and retention in the labor market. Building on Douglass North's theory of social orders, this study asks: which institutional and social factors constrain women's economic participation, and how can this situation be analyzed from a sociological perspective?

Research Question(s)

1. What is the comparative status of women's economic participation in Iran?
2. What effect do formal institutional factors have on the level of women's economic participation?
3. Does the effect of institutional variables on women's economic participation differ between countries with open access orders and those with limited access orders?
4. What are the causal mechanisms explaining women's economic participation according to the limited access order theoretical model?

2. Literature Review

Economic participation refers to individuals' conscious involvement in production, investment, and consumption of resources. The neoclassical approach, grounded in Becker's (1964) human capital theory, treats participation as primarily a function of education and

rational choice. In contrast, institutionalist approaches argue that participation is shaped by the quality of formal institutions, such that sufficient human capital cannot translate into real participation when institutions are weak (Gonzales, Jain-Chandra, Kochhar, & Newiak, 2015). North, Wallis, and Weingast (2009) distinguish between “open access orders,” where competition and transparency allow broad-based participation, and “limited access orders,” where elites restrict access to resources to preserve rents and control violence. This study adopts this institutionalist framework, while acknowledging that informal institutions (cultural norms and caregiving burdens) also shape women's participation, though they fall outside its scope due to data limitations.

3. Methodology

This research employs a quantitative comparative secondary analysis. Data for 50 countries (25 developing, 25 developed), selected through purposive sampling, were drawn from international sources covering 2011–2021. Countries were classified into open access and limited access orders based on a composite index of rule of law, political stability, democracy, economic freedom, and women's access to political opportunities, using the sample mean as cutoff. Multiple regression and path analysis examined the effects of institutional and economic variables—rule of law, democracy, political stability, economic freedom, innovation, economic growth, and women's access to educational and political opportunities—on women's economic participation.

4. Results

T-test results showed mean economic participation was significantly higher in open access countries ($M=0.640$) than limited access countries ($M=-0.426$), $F=29.542$, $p<.001$. Path analysis showed the institutional model explained 83% of variance in open access countries, where rule of law had the strongest direct positive effect ($\beta=0.72$). In limited access countries, the model explained only 51% of variance, and rule of law showed a significant negative direct effect ($\beta=-0.52$), while political stability and economic growth lost

significance. Innovation was a robust positive predictor in both models, stronger in limited access countries ($\beta=0.59$) than open access ones ($\beta=0.46$).

5. Discussion

These findings support North's central claim that no linear relationship exists between economic growth and institutional development. Formal legal institutions there tend to serve dominant elites rather than protect broad-based rights, which may explain why stronger rule of law fails to benefit women. The robust, independent role of innovation in both contexts suggests that digital economic pathways can create participation opportunities even where institutional transition remains incomplete. These path patterns directly address the fourth research question: in limited access orders, the dominant causal mechanism operates through innovation and women's access to political and educational opportunities, rather than through the political stability or economic growth pathways that proved effective in open access orders.

6. Conclusion

The findings demonstrate that women's economic participation is shaped less by economic growth alone and more by the underlying institutional order of a society. Iran, classified as a limited access order, exhibits the structural pattern predicted by North's theory: institutional constraints, rather than educational deficits, are the primary barrier to women's economic participation. Institutional reform, expansion of democratic accountability, and political and educational empowerment of women are identified as necessary preconditions for improving women's economic participation in Iran. Future research using panel data could further clarify the causal direction between institutional quality and women's economic participation.

بررسی جامعه‌شناختی مشارکت اقتصادی زنان: آزمون تجربی نظریه نظم‌های اجتماعی داگلاس نورث

استادیار جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم
انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

مهدی مال میر

کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

فاطمه بار فروش *

چکیده

پژوهش حاضر با رویکرد نهادگرایی جدید و با تکیه بر نظریه نظم‌های اجتماعی داگلاس نورث، به بررسی تأثیر کیفیت نهادها و ساختارهای قدرت بر وضعیت مشارکت اقتصادی زنان در ایران می‌پردازد. چهارچوب مفهومی تحقیق مبتنی بر تمایز میان نظم‌های دسترسی باز و محدود است و ایران به‌عنوان نمونه‌ای از نظم نهادی محدود، در تحلیل موردتوجه قرار گرفته است. داده‌های تحقیق از منابع آماری بین‌المللی استخراج شده و مربوط به بازه زمانی ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۱ است. روش تحقیق، تحلیل ثانویه کمی است. نتایج نشان داد، عواملی چون ضعف حاکمیت قانون، تمرکز قدرت و محدودیت ساختاری در دسترسی به فرصت‌های برابر، از جمله مهم‌ترین موانع مشارکت اقتصادی زنان هستند. در مقابل، متغیرهای اقتصادی مانند رشد اقتصادی، در غیاب نهادهای کارآمد، اثربخشی محدود و ناپایداری دارند. بر این اساس بازننگری در ساختارهای نهادی، افزایش دموکراسی، توانمندسازی سیاسی و آموزشی زنان و کاهش انحصار نهادی، پیش شرط‌هایی برای بهبود وضعیت مشارکت اقتصادی زنان به شمار می‌آیند. نرخ پایین مشارکت اقتصادی زنان در ایران و خاورمیانه در مقایسه با سطح جهانی بیانگر محدودیت‌های فرهنگی، اقتصادی و سیاسی و تأییدی بر نقش پررنگ ساختارهای نهادی است؛ بنابراین پرسش اصلی آن است که چه مؤلفه‌هایی در سطح نهادی و اجتماعی، مشارکت اقتصادی زنان را محدود می‌کنند و چگونه می‌توان این وضعیت را از منظر جامعه‌شناختی تحلیل کرد؟

کلیدواژه‌ها: مشارکت اقتصادی زنان، جامعه‌شناسی اقتصادی، نهادگرایی، نظم دسترسی باز، نظم دسترسی محدود.

لازم به ذکر است، این مقاله از پایان‌نامه کارشناسی ارشد استخراج شده است.

* نویسنده مسئول: fbarforoush361@gmail.com

مقدمه و بیان مسئله

مشارکت اقتصادی زنان در دهه‌های اخیر به یکی از مهم‌ترین شاخص‌های توسعه انسانی، رشد اقتصادی و عدالت اجتماعی تبدیل شده است (پیت، ۱۳۹۰: ۳۲۰). به‌طوری‌که بر اساس آخرین برآوردهای بانک جهانی در سال ۲۰۲۴، میانگین نرخ مشارکت اقتصادی زنان در سطح جهانی نزدیک به ۴۹ درصد است (بانک جهانی، ۲۰۲۴). پژوهش‌های متعدد نشان داده‌اند که حضور مؤثر زنان در بازار کار، علاوه بر افزایش بهره‌وری و نوآوری، می‌تواند به کاهش فقر، ارتقای سرمایه اجتماعی، افزایش تاب‌آوری اقتصادی خانوارها و تسریع فرایند توسعه پایدار منجر شود (بانک جهانی، ۲۰۱۲؛ صندوق بین‌المللی پول، ۲۰۱۳).

ازاین‌رو، ارتقای مشارکت اقتصادی زنان، امروزه نه صرفاً یک مطالبه اجتماعی، بلکه یکی از الزامات سیاست‌گذاری توسعه در بسیاری از کشورها محسوب می‌شود (Lasen, 2009: 23). باوجود این اهمیت، شکاف جنسیتی در بازار کار همچنان یکی از چالش‌های پایدار بسیاری از کشورهاست. این شکاف در برخی جوامع، علی‌رغم افزایش سطح تحصیلات، گسترش آموزش عالی و بهبود شاخص‌های سلامت زنان، همچنان پابرجاست؛ موضوعی که نشان می‌دهد سرمایه انسانی به‌تنهایی قادر به تبیین تفاوت‌های موجود در مشارکت اقتصادی زنان نیست و عوامل ساختاری و نهادی نیز در شکل‌گیری این وضعیت نقش دارند (مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۲۳).

در ایران نیز بااینکه زنان ایرانی به موفقیت‌های چشمگیری در آموزش عالی دست یافته‌اند و سهم آنان در بسیاری از رشته‌های دانشگاهی افزایش یافته است؛ اما نرخ مشارکت اقتصادی زنان در سال ۲۰۲۴ حدود ۱۳ تا ۱۴ درصد است، درحالی‌که میانگین جهانی نرخ مشارکت اقتصادی زنان در همین سال ۴۹٫۱ درصد گزارش شده است. (ILO, 2024). این فاصله از میانگین جهانی، بیانگر ناهمخوانی میان رشد سرمایه انسانی زنان و میزان مشارکت اقتصادی آنان است که از مسائل مهم توسعه در ایران به شمار می‌رود و این پرسش را مطرح می‌کند که چه عواملی فراتر از ویژگی‌های فردی، بر

فرصت‌های اقتصادی زنان اثرگذار هستند. بررسی داده‌های مشارکت اقتصادی زنان نشان می‌دهند روند این شکاف در طول زمان نیز نگران‌کننده است. مشارکت اقتصادی زنان در ایران از سال ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۱ روند کاهشی داشته، درحالی‌که بسیاری از کشورهای غرب آسیا و خاورمیانه طی همین بازه‌ی زمانی روندی صعودی و شرایط نسبتاً مطلوب‌تری را تجربه کرده‌اند. این واگرایی میان روند ایران و اغلب کشورهای منطقه، ضرورت بررسی دقیق‌تر عوامل نهادی و اجتماعی مؤثر بر این وضعیت را برجسته می‌سازد.

در مطالعات داخلی پیرامون رشد، توسعه اقتصادی، مشارکت اقتصادی و مشارکت اقتصادی زنان به‌طور خاص، هرکدام به نقش نهادها اشاره کرده‌اند. برخی مطالعات از تأثیر آموزش و نرخ باروری بر مشارکت اقتصادی زنان سخن گفته‌اند (ازغیر و همکاران، ۱۴۰۱). تعدادی از مطالعات به بررسی کلی عوامل سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی مؤثر بر رشد و مشارکت سیاسی زنان (میرلوحی و همکاران، ۱۴۰۱) و عوامل نهادی مؤثر بر توسعه اقتصادی پرداخته‌اند (رسول‌زاده اقدم، ۱۳۹۲)؛ اما به نظر می‌رسد نیاز به یک نگاه سیستمی در بررسی تأثیر نهادها و مکانیسم اثرگذاری آن‌ها بر مشارکت اقتصادی زنان که یک عامل مهم در رشد و توسعه اقتصادی است (سمیه‌سادات شفیعی، ۱۳۹۳)، حس می‌شود.

بر اساس مرور مطالعات خارجی، تقویت یک چارچوب قانونی برابر جنسیتی در فعالیت‌های اقتصادی (مورهاوس، ۲۰۱۷)، کاهش بارهای اداری برای بنگاه‌ها و محدودیت‌های نظارتی بیش‌ازحد، اطمینان از دسترسی برابر به امور مالی برای کارآفرینان زن و مرد و تأمین مالی مربوطه‌ی طرح‌هایی با اقدامات پشتیبانی مانند سواد مالی، آموزش، مربیگری، خدمات مشاوره و افزایش دسترسی به شبکه‌های پشتیبانی، ازجمله مشاوره حرفه‌ای در مورد امور حقوقی و مالی منجر به افزایش توانمندی اقتصادی زنان می‌شود (مونیکا و همکاران، ۲۰۱۴). در تغییر شرایط اجتماعی به نفع زنان در جهت افزایش مشارکت اقتصادی و بهبود عملکرد زنان در عرصه‌های اقتصادی و کاهش شکاف جنسیتی، نهادها و سازمان‌های مختلف نقش پررنگی را ایفا می‌کنند (کارولینا، ۲۰۱۸).

مطالعات پیشین، عوامل متعددی از جمله سرمایه انسانی، ویژگی‌های جمعیتی، وضعیت تأهل، باروری، هنجارهای فرهنگی، ساختار خانواده، سیاست‌های بازار کار و کیفیت نهادهای رسمی را در تبیین مشارکت اقتصادی زنان مورد بررسی قرار داده‌اند. با وجود این، هنوز اجماع روشنی درباره سهم نسبی هر یک از این عوامل وجود ندارد و نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهد که نقش نهادهای رسمی، به‌ویژه در کشورهای دارای ساختارهای نهادی متفاوت، نیازمند بررسی بیشتر است.

در همین راستا، نظریه نظم‌های اجتماعی داگلاس نورث چارچوبی فراهم می‌کند که رابطه میان ساختارهای نهادی و فرصت‌های اقتصادی را تحلیل کرد. نورث میان نظم‌های دسترسی باز و نظم‌های دسترسی محدود تمایز قائل می‌شود و استدلال می‌کند که در نظم‌های دسترسی محدود، دسترسی به منابع، فرصت‌ها و امتیازات اقتصادی در اختیار گروه‌های محدود قرار می‌گیرد؛ در حالی که در نظم‌های دسترسی باز، رقابت، شفافیت و دسترسی گسترده‌تر به فرصت‌ها امکان شکل‌گیری مشارکت اقتصادی فراگیرتر را فراهم می‌کند (نورث و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۵-۶۶).

البته پژوهش حاضر مدعی سنجش مستقیم مفهوم «نظم دسترسی محدود» نیست؛ بلکه با الهام از چارچوب نظری نورث، از شاخص‌های مرتبط با کیفیت نهادهای رسمی به‌عنوان بازنمایی تجربی برخی ابعاد این چارچوب نظری استفاده شده است. از این رو، هدف پژوهش آزمون تجربی بخشی از دلالت‌های نظری نورث در حوزه مشارکت اقتصادی زنان است، نه سنجش کامل مفهوم نظم‌های اجتماعی.

پژوهش‌های پیشین، طیف گسترده‌ای از عوامل نهادی و اقتصادی از جمله کیفیت حاکمیت قانون، سطح دموکراسی، ثبات سیاسی، آزادی اقتصادی، نوآوری و رشد اقتصادی را در تبیین مشارکت اقتصادی زنان فارغ از چارچوب نهادی و نظم حاکم بر جامعه مؤثر دانسته‌اند؛ اما مسئله اصلی پژوهش حاضر آن است که آیا تفاوت در کیفیت نهادهای رسمی، در چارچوب نظری نظم‌های اجتماعی نورث، می‌تواند بخشی از تفاوت‌های مشاهده شده در مشارکت اقتصادی زنان را تبیین کند؟ برای پاسخ به این

پرسش، پژوهش حاضر رابطه میان شاخص‌های منتخب کیفیت نهادهای رسمی و مشارکت اقتصادی زنان را در کشورهای دارای نظم دسترسی باز و نظم دسترسی محدود مورد مقایسه قرار می‌دهد و می‌کوشد تصویری روشن‌تر از نقش نهادهای رسمی در تبیین این پدیده ارائه کند. بدین ترتیب سؤالاتی که مقاله به دنبال یافتن پاسخی بر آن است به شرح زیر است:

- ۱- وضعیت مشارکت اقتصادی زنان در ایران به صورت مقایسه‌ای چگونه است؟
- ۲- کیفیت نهادهای رسمی چه تأثیری بر سطح مشارکت اقتصادی زنان دارد؟
- ۳- آیا تأثیر متغیرهای نهادی بر مشارکت اقتصادی زنان، در کشورهای با نظم دسترسی باز و کشورهای با نظم دسترسی محدود متفاوت است؟
- ۴- سازوکارهای علی تبیین‌کننده مشارکت اقتصادی زنان با مدل نظریه نظم دسترسی محدود چگونه است؟

چارچوب نظری پژوهش

مشارکت اقتصادی مفهومی است که در اقتصاد، جامعه‌شناسی، مطالعات توسعه و پژوهش‌های بازار مورد استفاده قرار می‌گیرد. در ادبیات توسعه، مشارکت اقتصادی فرایندی است که طی آن افراد و خانوارها در فعالیت‌های اقتصادی مولد مشارکت می‌کنند، به بازارهای کار و منابع اقتصادی دسترسی می‌یابند و در توسعه اقتصادی سهیم می‌شوند. مشارکت اقتصادی، به مفهوم مشارکت در نیروی کار است و از این رو، از مشارکت اقتصادی به مشارکت در نیروی کار نیز یاد می‌شود.

یکی از تعاریف مهم که امکان بررسی مقایسه‌ای در جوامع مختلف را امکان‌پذیر می‌سازد، تعریف سازمان بین‌المللی کار و تعریف سازمان ملل است. مطابق این تعاریف، مشارکت اقتصادی به مشارکت افراد (در این مقاله زنان) در نیروی کار از طریق اشتغال یا جست‌وجوی فعالانه کار گفته می‌شود که از طریق آن افراد در تولید اقتصادی سهیم می‌شوند (ILO, 2024). نیروی کار نیز به افراد شاغل یعنی کسانی که

کاری انجام داده‌اند و افرادی که شاغل نبوده اما در جست‌وجوی کار هستند (بیکار) گفته می‌شود. در تعریف سازمان ملل نیز مشارکت اقتصادی، شامل حضور بالفعل و بالقوه افراد در بازار کار است و از نرخ مشارکت اقتصادی (کسری که صورت آن جمعیت فعال اقتصادی و مخرج آن جمعیت در سن کار است) برای نشان دادن مقدار و میزان آن استفاده می‌شود (United Nations, 2010).

دیدگاه نئوکلاسیک بر عامل سرمایه انسانی در تبیین خود تأکید می‌کند، بر اساس این نظریه توسعه‌ی تحصیلات و آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و افزایش سطح مهارت‌های زنان در چارچوب سیاست‌های اشتغال در بهبود وضعیت زنان و کاهش فاصله‌ی آن‌ها با مردان در بازار کار و به خصوص در زمینه‌ی مزد و کسب درآمد تأثیر مهمی خواهد داشت. (انکر و هین، ۱۳۸۴: ۱۸). از عمده‌ترین انتقادات وارد بر نظریه درباره‌ی این پیش‌فرض آن است که فرصت‌های شغلی را برای زنان و مردان شرکت‌کننده در بازار کار یکسان می‌داند، درحالی‌که واقعیت این گونه نیست و تأکید بر بازده نهایی در موقعیتی که تمامی امکانات و شرایط برای هر دو جنس یکسان نیست چندان موجه به نظر نمی‌رسد.

در مقابل، رویکردهای ساختارگرا و نهادی، مشارکت اقتصادی را نه صرفاً محصول ویژگی‌های فردی، بلکه پیامد مستقیم کیفیت نهادهای رسمی و ساختارهای حاکم بر جامعه می‌دانند؛ به این معنا که حتی در صورت برخورداری افراد از سرمایه‌ی انسانی کافی، ضعف نهادها می‌تواند مانع تبدیل این ظرفیت به مشارکت اقتصادی واقعی شود. شواهد تجربی نیز نشان می‌دهد محدودیت‌های در حقوق مالکیت، ارث و آزادی اقتصادی، به طور مستقیم و معناداری با شکاف مشارکت اقتصادی زنان مرتبط است. (Gonzales, Jain-Chandra, 2015: 7)

نقطه قوت مقاله حاضر نسبت به کارهای قبلی این است که مشارکت اقتصادی را وابسته به شرایط و زمینه‌های اجتماعی و سیاسی موردبررسی قرار می‌دهد و فراتر از نقش عوامل فردی به عوامل زمینه‌ای توجه نشان داده است. برای این منظور از رویکرد

نهادی و به طور مشخص از چارچوب نظری داگلاس نورث^۱ درباره‌ی نظم‌های دسترسی باز و محدود به عنوان مدل نظری تحقیق استفاده شده است.

داگلاس به همراه سه تن از همفکرانش یعنی جان جوزف والیس، استیون بی وب و باری آر وینگاست، بر این باورند که هیچ ارتباط خطی بین توسعه نهادی و توسعه اقتصادی وجود نداشته و با در نظر گرفتن مسئله خشونت وارد این عرصه می‌شوند (نورث و دیگران، ۱۳۹۵: ۵۵-۵۷). مسئله مهم، در نظر گرفتن منطق نظام دسترسی محدود است. اصلاحاتی نظیر ایجاد مستقیم نهادهای نظام دسترسی باز مثل حق مالکیت، قواعد بازار آزاد، نهادهای حکمرانی خوب در نظام‌های دسترسی محدود به سبب نادیده گرفتن منطق چنین نظامی در تحقق توسعه ناکام می‌ماند و در مواردی مشکل خشونت را وخیم‌تر می‌سازد.

در منطق همه نظام‌های دسترسی محدود، کنترل خشونت امری محوری به شمار می‌رود و به همین دلیل این امر برای توسعه نیز محوری است (نورث و دیگران، ۱۳۹۵: ۷۹). نورث و همکارانش توضیح می‌دهند که در طول تاریخ بشری سه نوع نظم اجتماعی که عبارت‌اند از نظم نخستین، نظم دسترسی محدود و نظم دسترسی باز ایجاد شده است. نظم نخستین، شامل جوامع شکارچی می‌شود که قبل از اختراع خط حاکم بوده است و در اینجا ضرورتی برای پرداختن به آن نیست.

نظم دسترسی محدود مشکل خشونت را از طریق ایجاد رانت و توزیع آن بین فرادستان حل می‌کند؛ بنابراین نوع دوم نظم سیاسی برای تولید رانت، اقتصاد را به منزله ابزاری برای حل مسئله خشونت دستکاری می‌کند؛ بنابراین با تأیید رابطه مستقیم بین دولت، رانت و حفظ نظم می‌توان نظریه اجتماعی-سیاسی و اقتصادی را به شیوه‌های جدید تلفیق کرد. نظم سوم، دسترسی باز است که بر مبنای رقابت، دسترسی باز به سازمان‌ها و حکومت قانون است، انسجام جامعه را حفظ می‌کند. در این جوامع استفاده از رقابت و نهادها به نفع مقامات سیاسی خواهد بود تا حاکمیت قوانین اساسی را مدنظر

1. Douglass North

قرار دهند که شامل کنترل سیاسی تثبیت شده بر همه سازمان‌ها در برابر خشونت عمده است (نورث، ۱۳۹۵: ۱۹۲). نورث و همکارانش نظام‌های دسترسی محدود را در سه گروه؛ شکننده، پایه و بالغ تقسیم‌بندی می‌کنند.

داگلاس نورث گذار از نظم دسترسی محدود به نظم دسترسی باز را «شرایط آستانه‌ای» می‌نامد و معتقد است گذار جهشی رخ نمی‌دهد، بلکه دو مرحله برای تحقق آن لازم است: ابتدا روابط درون ائتلاف مسلط به حالت غیرشخصی درمی‌آید و در گام دوم دگرگون کردن روابط درون-فراستانی ادامه می‌یابد (نورث و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۴۶-۲۷۰). از نظر نورث و همکارانش، جنبه‌های شرایط آستانه‌ای عبارت‌اند از:

۱. حاکمیت قانون برای فرادستان

۲. نهادهای دائمی در حوزه‌های عمومی و خصوصی

۳. کنترل یکپارچه نظامیان

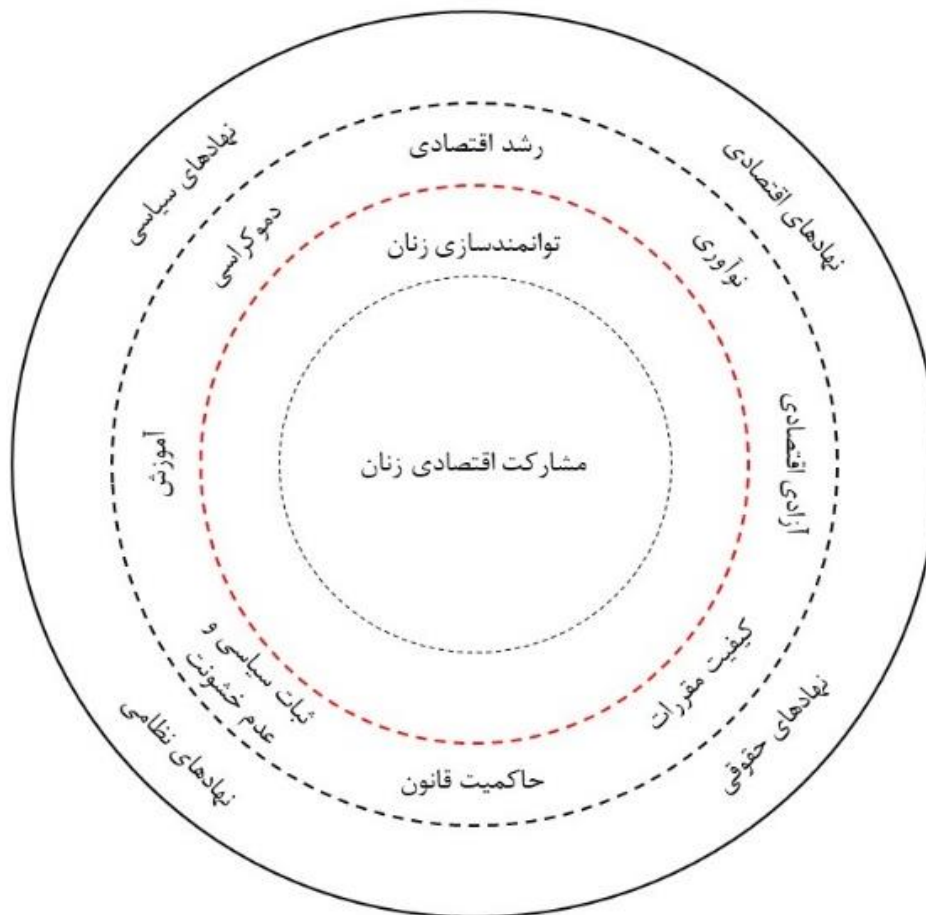
نکته مهم در موضوع شرایط آستانه‌ای این است که اگرچه وجود هر سه شرط برای استقرار مبادله غیرشخصی بین فرادستان لازم است، اما ترتیب تاریخی آن‌ها ضروری نیست (نورث و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۴۶).

با توجه به آنچه گفته شد، می‌توان مهم‌ترین عامل افزایش مشارکت اقتصادی را انتقال از نظم دسترسی محدود به نظم دسترسی باز دانست؛ بنابراین کشورهای درحال توسعه به سبب داشتن نظم دسترسی محدود نتوانسته‌اند گامی مؤثر در جهت افزایش مشارکت اقتصادی زنان بردارند. همان‌طور که گفته شد یکی از ویژگی‌های نظم دسترسی محدود این است که برای ورود نخبگان به فعالیت سیاسی از طریق تشکیل نهادها محدودیت ایجاد می‌کند. در جوامعی که نابرابری جنسیتی همچنان یک مسئله است، محدودیت در دستیابی به فرصت‌ها برای زنان، از جانب ائتلاف مسلط از طریق نهادهای رسمی و غیررسمی اعمال می‌شود و همین امر عرصه را برای مشارکت اقتصادی زنان تنگ می‌کند.

شکل ۱ تصویری از برداشت نویسندگان این تحقیق، از شرایط و ویژگی‌های نهادی برگرفته از نظریه نورث را در ارتباط با مشارکت اقتصادی زنان نشان می‌دهد. مطابق این مدل، نظم اجتماعی هر جامعه ترکیبی است از چهار نوع نظم نهادی اقتصادی، سیاسی، حقوقی و نظامی که محیط کلی نهادی هر جامعه را می‌سازد. در لایه پایین‌تر، برونداد این نظم کل خود را به صورت نهادهای مستقر در یک جامعه در معنای اعم نهاد یعنی قواعد و مقررات و شیوه تنظیم‌گری نشان می‌دهد و آموزش، بوروکراسی، اقتصاد، حاکمیت سیاسی و قانون را نتیجه می‌دهد. در نتیجه ترکیب‌های مختلف از این محیط نهادی، شکل و نوع نظم جامعه تعیین می‌شود و اثرات آن را می‌توان در ایجاد فرصت و یا محدودیت برای توانمندی و کنشگری عاملین مشاهده کرد. در ارتباط با این مدل لازم است چند نکته را بیان کرد.

نکته اول اینکه، نگاه ما به شرایط موجه مشارکت اقتصادی زنان در این تحقیق، از اصل مجموعه و زیرمجموعه تبعیت می‌کند. بدین معنا که وقوع مشارکت اقتصادی زنان به عنوان زیرمجموعه شرایط محیطی و نهادی در نظر گرفته شده است و از این رو زمینه‌ها و ویژگی‌های مجموعه‌های بالاتر را باید به عنوان شرط لازم برای مشارکت اقتصادی منظور کرد. نکته دوم اینکه، فضای نهادی به هیچ جزئی از ابعاد اقتصادی، سیاسی، نظامی و یا حقوقی تقلیل داده نشده است بلکه دو لایه بیرونی ترکیبی است از شرایط مختلف در کنار یکدیگر. بالاخره نکته سوم ناظر به جهت حرکت در این مدل است که از لایه بیرونی به سمت داخل یا هسته مدل است. بدین معنا این اثرات بیرونی و ساختاری است که کنش کنشگران و عاملیت اقتصادی زنان را تعیین می‌کند.

شکل ۱. مدل مفهومی لایه‌ای اثرگذاری بر مشارکت اقتصادی زنان

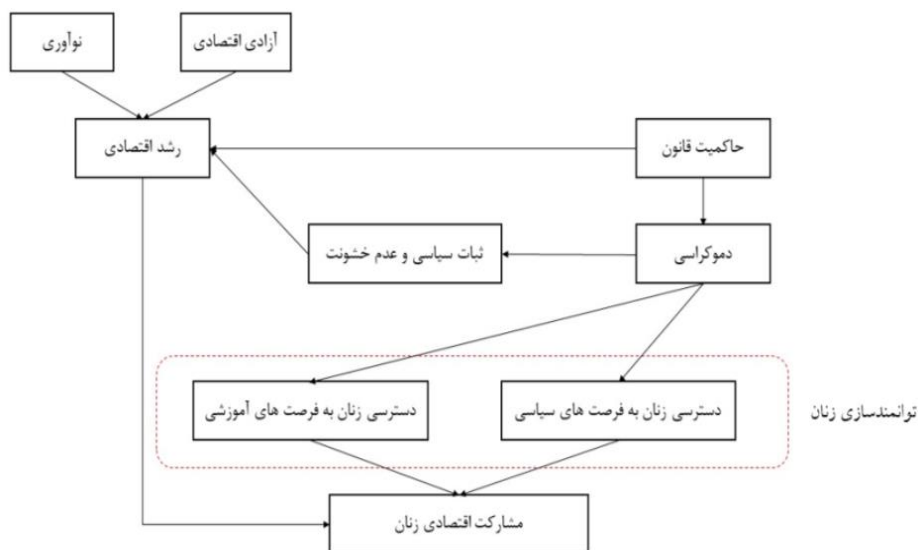
شکل ۲ مدل تحلیل شبکه روابط علی را که برگرفته از مباحث نظری است را نشان می‌دهد. مطابق این مدل، تقدم و تأخر متغیرهای نهادی برای گذار از نظم دسترسی محدود به باز که افزایش مشارکت اقتصادی زنان را نتیجه می‌دهد به تصویر کشیده شده است. این مدل درواقع شکل تحلیل مسیر مدل مفهومی بالا است که مبنای آزمون تجربی نظریه نظم اجتماعی نورث قرار گرفته است. بر این مبناء، شرط حاکمیت قانون به عنوان متغیر بیرونی مدل، نقش اساسی را در فراهم آوردن یک شرایط نهادی مساعد مشارکت اقتصادی بر

عهده دارد. به عبارتی برای اینکه یک حکومت طبیعی (نظم دسترسی محدود) بخواهد در شرایط آستانه قرار بگیرد، باید از نهادهای دائمی در حوزه‌های تخصصی برخوردار باشد. حاکمیت قانون به معنای کیفیت مقررات می‌تواند از طریق کنترل فساد زمینه را برای ایجاد سازمان‌های بادوام در سایه حاکمیت قانون فراهم نماید (جلیلی، ۱۳۷۹: ۱۵). در این مرحله (شرایط آستانه)، نظامیان تحت نظارت قدرت سیاسی قرار می‌گیرند؛ که اعمال خشونت در جهت منافع فرادستان را کنترل می‌کند. همچنین ورود به دسترسی باز و استمرار آن، نیازمند فضای باز سیاسی است. یک حکومت دموکرات است که می‌تواند زمینه را برای دسترسی عادلانه زنان به عرصه‌های سیاسی و اقتصادی تسهیل کند (آهنگری، ۱۳۹۰: ۲۵)؛ اما نهاد دموکراسی به تنهایی نمی‌تواند بستر لازم برای توانمندسازی زنان را فراهم کند (Hemmati, 2021: 72)؛ شرایط سیاسی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر رشد اقتصادی سال‌هاست که مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است (قابل رحمت، ۱۳۹۷: ۴۱).

بنابراین برقراری ثبات سیاسی و بهبود سطح دموکراسی عامل مهمی در رسیدن به رشد اقتصادی پایدار است (کازرونی، ۱۳۹۸: ۷۰). از طرف دیگر آزادی اقتصادی یا به عبارت دیگر آزادی افراد در مبادله و انتقال دارایی‌هایی که از راه‌های قانونی به دست آورده‌اند بر روی رشد اقتصادی جوامعی که نهادهای نسبتاً کارا مانند حقوق مالکیت و هزینه‌های پایین مبادله که موجب افزایش رقابت می‌گردد، دارند؛ اثر می‌گذارد (رزمی، ۱۳۸۸: ۱۴۹). از دیگر عوامل مهم در رشد اقتصادی، نوآوری و کارآفرینی است. با ظهور فناوری‌های جدید و به‌طور ویژه پیشرفت فناوری اطلاعات و ارتباطات، زمینه برای ایجاد کسب‌وکارهای نوپا فراهم می‌شود (محمدزاده، ۱۳۹۹: ۱۴۳). هر کدام از متغیرها می‌توانند بازوی تقویت‌کننده‌ی دیگری باشند (به‌عنوان مثال آزادی اقتصادی و نوآوری می‌تواند در تقویت یکدیگر نقشی مؤثر ایفا کنند (میرزایی، ۱۳۹۳: ۲)). و به‌گذار و تداوم دسترسی باز کمک کنند. در چنین شرایطی است که زنان با دسترسی آزاد به منابع و فرصت‌های

مختلف (سیاسی، آموزشی، اقتصادی و...) می‌توانند گامی مؤثر در جهت مشارکت اقتصادی و توسعه بردارند (غفاری، ۱۳۹۷: ۶۸).

شکل ۲. مدل نظری تحقیق

روش‌شناسی

روش پژوهش حاضر تحلیل ثانویه کمی است که به صورت مقایسه‌ای مورد استفاده قرار گرفته است. اصطلاح روش تطبیقی یا مقایسه‌ای در علوم اجتماعی برای اشاره به نوع خاصی از مقایسه (مقایسه واحدهای اجتماعی کلان) به کار گرفته می‌شود. روش تطبیقی به مورد محور و متغیر محور تقسیم می‌شود و پژوهش حاضر از نوع متغیر محور است (چارلز ریگین، ۱۳۹۴: ۹۲-۹۷). متغیرهای مرتبط در سطح کشورها از منابع مختلف شامل داده‌های سازمان‌های بین‌المللی مانند بانک جهانی، سازمان ملل، OECD، داده‌های ملی جمع‌آوری شده است که فهرست آن‌ها، تعریف مفهومی، نحوه سنجش و منابعی که داده‌ها از آن اخذ شده است در جدول زیر آمده است.

جدول ۱. متغیرهای مستقل و وابسته تحقیق

متغیر مستقل	تعریف مفهومی	معرف	شاخص جهانی
متغیرهای مستقل	حاکمیت قانون مجموعه‌ای از قواعد رفتاری است که بر اساس اجماع گسترده در جامعه، حتی قوی‌ترین بازیگران سیاسی مانند سلاطین، رؤسای جمهور و نخست‌وزیران را محدود می‌سازد. اگر حاکمان بتوانند قوانین را به نفع خود تغییر دهند، دیگر حاکمیت قانون وجود نخواهد داشت. (فوکویاما، ۱۴۰۱)	* کیفیت اجرای قرارداد * حقوق مالکیت * جرائم خشونت‌آمیز * جرائم سازمان‌یافته * انصاف در روند قضایی * اطمینان به پلیس * اعتماد به سیستم قضایی	WGI [-۲,۵,۲,۵]
	دموکراسی یعنی روشی برای انتخاب رهبران سیاسی که مردم در رقابت آزادانه و منظم بین نخبگان سیاسی، کسانی را برای حکومت برمی‌گزینند. (شومپتر، ۱۳۷۵)	* روند انتخابات و کثرت‌گرایی * آزادی‌های مدنی * عملکرد دولت * مشارکت سیاسی * فرهنگ سیاسی	DI [۰,۱۰]
	ثبات سیاسی تا حدودی معنای عدم وجود خشونت، تداوم حکومت، عدم وجود تغییرات ساختاری، مشروعیت و تصمیم‌گیری کارآمد را می‌دهد. (هرویتز، ۱۹۷۳)	* درگیری‌های مسلحانه * تظاهرات خشونت‌آمیز * ناآرامی‌های اجتماعی * تهدید بین‌المللی * تنش قومی	WGI [-۲,۵,۲,۵]
	رشد اقتصادی در تعریفی ساده عبارت است از افزایش سطح تولید ناخالص داخلی یک کشور نسبت به دوره پیشین. (جونز، ۱۹۹۱)	* تولید ناخالص داخلی	GDP [-۱,۱] [-۱۰۰,۱۰۰]
	بنیاد هریتیج آزادی اقتصادی را معیاری می‌داند که بر طبق آن افراد آزادند به تولید، توزیع و مصرف کالاها و	* اندازه دولت * سیستم‌های حقوقی * حقوق مالکیت	EFI [۰,۱۰۰]

متغیر مستقل	تعریف مفهومی	معرف	شاخص جهانی
	خدمات پردازند. آزادی اقتصادی به معنای آزاد بودن افراد در دخل و تصرف، معاوضه، مبادله و واگذاری دارایی‌های شخصی که از طریق قانونی به دست آورده‌اند می‌باشد. (رزمی، ۱۳۸۸)	* پول سالم * آزادی تجارت بین‌المللی * مقررات	
نوآوری	نوآوری به پنج شکل مختلف می‌تواند خلق شود: محصول جدید، گشایش بازارهای جدید، روش‌های جدید تولید، دستیابی به مواد اولیه نوین، روش‌های سازمان‌دهی جدید (شومپتر، ۱۹۳۴)	* نهادها * سرمایه انسانی و تحقیق * زیرساخت * پیچیدگی بازار * پیچیدگی کسب و کار * خروجی‌های خلاقانه * خروجی‌های دانش و فناوری	GII [۰,۱۰۰]
توانمندسازی زنان	توانمندسازی زنان فرآیندی است که به زنان کمک می‌کند تا دسترسی بیشتری به منابع و تصمیم‌گیری‌ها داشته باشند و به‌طور کلی بر زندگی خود نظارت بیشتری داشته باشند و به استقلال و خوداتکائی برسند. آنچه به‌عنوان توسعه مدنظر است شامل ابعاد سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است. (ابوت پاملا، ۱۳۸۰)	* دسترسی زنان به فرصت‌های آموزشی * دسترسی زنان به فرصت‌های سیاسی	GGI [۰,۱]

متغیر مستقل	تعریف مفهومی	معرف	شاخص جهانی
متغیر وابسته	آلن بیرو نیز اصطلاح مشارکت را به معنی سهمی در چیزی یافتن و از آن سود بردن و یا در گروهی شرکت جستن و با آن همکاری داشتن تعریف کرده است (آلن بیرو، ۱۳۸۰)	*نرخ مشارکت نیروی کار زن	GGI [۱، ۰]
مشارکت اقتصادی زنان	منظور از مشارکت اقتصادی، حضور آگاهانه و مختارانه‌ی اقشار مختلف مردم در جهت تولید، سرمایه‌گذاری، توزیع مناسب و عادلانه، مصرف عقلانی و بهینه از منابع مادی است؛ بنابراین می‌توان گفت مشارکت اقتصادی زنان، مشارکت در نیروی کار است.		

جمعیت تحقیق شامل کلیه‌ی کشورهایی است که در ارتباط با متغیرهای این تحقیق دارای داده بوده‌اند. در این پژوهش از میان این کشورها با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند؛ تنها تعداد ۵۰ کشور از مناطق مختلف جهان (۲۵ کشور در حال توسعه و ۲۵ کشور توسعه‌یافته به‌عنوان تقریبی از نظم دسترسی محدود و نظم دسترسی باز) که در بازه زمانی ۲۰۲۱-۲۰۱۱ داده‌های آن‌ها برای همه متغیرهای موردبررسی در تحقیق حاضر در دسترس بوده‌اند و جمعیت بالای پنج میلیون نفر دارند (برای جلوگیری از اثر نمونه کوچک و عدم تعمیم‌پذیری نتایج) انتخاب شدند. اسامی کشورهای نمونه به شرح جدول زیر است.

جدول ۲. فهرست کشورهای موردبررسی برحسب مناطق

آسیا و اقیانوسیه	آذربایجان، استرالیا، ایران، اندونزی، امارات متحده عربی، اردن، بنگلادش، چین، تایلند، ترکیه، سنگاپور، ژاپن، عربستان، عمان، فیلیپین، کره جنوبی، لبنان، مالزی، ویتنام، هند
آفریقا	آفریقای جنوبی، الجزایر، تونس، کامرون، کنیا، مراکش، مصر
اروپا	آرژانتین، آلمان، انگلیس، اسپانیا، ایتالیا، ایرلند، اوکراین، روسیه، سوئیس، فرانسه، فنلاند، کانادا، لهستان، هلند
آمریکا	ایالات متحده آمریکا، برزیل، بولیوی، پرو، شیلی، کلمبیا، مکزیک، نیکاراگوئه، ونزوئلا

یافته‌های پژوهش

وضعیت مشارکت اقتصادی زنان

با بررسی ۵۰ کشور نمونه در بازه زمانی ۲۰۲۱-۲۰۱۱ و با توجه به جدول ۳ مشارکت اقتصادی زنان در ایران بسیار پایین‌تر از میانگین خاورمیانه^۱ و نمونه جهانی است که نشان‌دهنده وضعیت نامطلوب در ایران نسبت به سایر کشورها است. میانه و نما با مقادیر بالاتری نسبت به میانگین جهانی، نشان می‌دهند که داده‌ها در سطح جهانی به سمت مشارکت بیشتر گرایش دارند، اما پراکندگی بالا (انحراف معیار ۲۱٫۸) بیانگر تفاوت‌های قابل توجه بین کشورها است. حداقل مقدار مشارکت ۲۱ و حداکثر مقدار ۹۶، حاکی از دامنه گسترده و متنوعی از مشارکت اقتصادی زنان است.

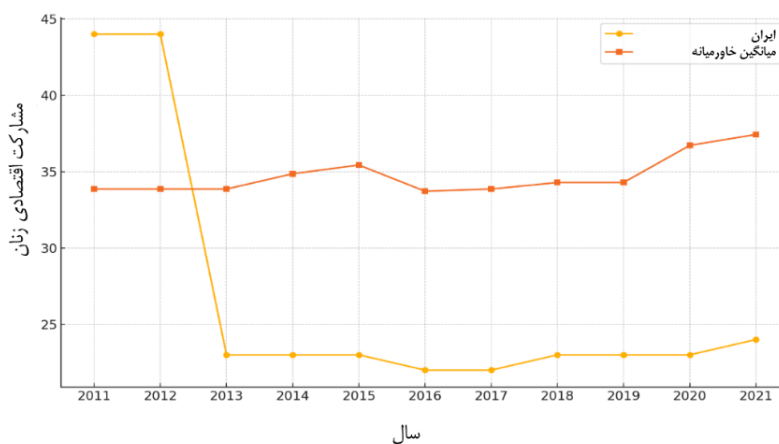
به‌طور کلی، ایران و خاورمیانه در مقایسه با سطح جهانی نرخ مشارکت پایینی دارند که می‌تواند نتیجه عواملی چون محدودیت‌های فرهنگی، اقتصادی یا سیاسی باشد. داده‌ها نشان‌دهنده تنوع و تفاوت چشمگیر میان مناطق مختلف جهان هستند.

جدول ۳. آماره‌های توصیفی متغیر وابسته

متغیر \ آماره	میانگین ایران	میانگین خاورمیانه	میانگین نمونه	میانه	نما	انحراف معیار	حداقل	حداکثر	تعداد داده‌های معتبر
مشارکت اقتصادی زنان	۲۶٫۷۲	۳۳٫۷۳	۶۷٫۷۶	۷۵	۸۷	۲۱٫۸	۲۱	۹۶	۵۰

۱ میانگین مشارکت اقتصادی زنان در کشورهایی از خاورمیانه که در نمونه تحقیق حضور داشته‌اند، محاسبه شده است. این کشورها عبارت‌اند از: امارات متحده عربی، اردن، ایران، ترکیه، عربستان سعودی، عمان، لبنان و مصر.

نمودار ۱ بیانگر این است که مشارکت اقتصادی زنان در ایران در طول بازه زمانی ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۱ تقریباً ثابت بوده و تغییرات چشمگیری مشاهده نمی‌شود. مقدار مشارکت اقتصادی زنان برای ایران پایین‌تر از میانگین خاورمیانه قرار دارد. روند میانگین مشارکت اقتصادی زنان در خاورمیانه نیز نسبتاً ثابت است، اما در سال‌های پایانی (احتمالاً به دلیل اصلاحات در کشورهایی مانند عربستان سعودی و امارات) افزایش اندکی دیده می‌شود. به‌طور کلی فاصله بین ایران و میانگین خاورمیانه به‌طور مداوم وجود دارد و ایران همچنان پایین‌تر از میانگین خاورمیانه عمل می‌کند. این نشان‌دهنده محدودیت‌های عمیق در ایران است که رشد مشارکت اقتصادی زنان را کند کرده است.

نمودار ۱. مقایسه مشارکت اقتصادی زنان در ایران و خاورمیانه از سال ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۱

تحلیل منطقه‌ای مشارکت اقتصادی زنان

با توجه به جدول ۴، در بین کشورهای خاورمیانه، مشارکت اقتصادی زنان در ایران در کل دوره (۲۰۱۱-۲۰۲۱) تقریباً ثابت و پس از کاهش قابل توجهی در سال ۲۰۱۲ (حدود ۴۵ درصد) از سال ۲۰۱۲ به بعد در حدود ۲۳-۲۵ درصد باقی مانده است. این سطح از مشارکت یکی از پایین‌ترین سطوح در میان کشورهای خاورمیانه است و

تغییری چشمگیر در این بازه زمانی مشاهده نمی‌شود. مشارکت زنان در لبنان، اردن و مصر مشابه یا کمتر از ایران است و عملکرد بسیار ضعیفی داشته‌اند. عربستان نیز وضعیتی مشابه ایران دارد با این تفاوت که رشد قابل توجهی داشته که نشان‌دهنده اصلاحات اقتصادی و اجتماعی اخیر در عربستان است. امارات متحده عربی، ترکیه و عمان با روندی افزایشی و نزدیک به میانگین کل (۶۷,۷۶) عملکرد مطلوبی داشته‌اند. شرق و جنوب شرق آسیا در مقایسه با سایر مناطق عملکرد بسیار بهتری دارند. مشارکت اقتصادی زنان در این مناطق بالا بوده و رشد مثبتی در کشورهایی مانند ژاپن، کره جنوبی، مالزی و فیلیپین دیده می‌شود. از طرفی جنوب آسیا و خاورمیانه عملکرد ضعیف تری دارند. جنوب آسیا با هند و بنگلادش در پایین ترین جایگاه قرار دارد. عملکرد آذربایجان به عنوان استثنا در غرب آسیا و نزدیک به کشورهای شرق آسیا، نشان‌دهنده تفاوت‌های عمده ساختاری و سیاستی در این کشور است. به طور کلی می‌توان گفت ایران در مقایسه با مناطق مختلف آسیا، عملکرد ضعیف تری از خود نشان داده است.

سنگاپور به دلیل حاکمیت قانون قوی و کیفیت بالای مقررات، محیطی مناسب برای مشارکت اقتصادی زنان سنگاپور با وجود سیستم حکومتی کمتر دموکراتیک نسبت به کشورهای غربی، نوآوری و ثبات سیاسی بالا دارد که به تقویت اقتصاد و مشارکت زنان کمک کرده است. ویتنام با توجه به سیاست‌های اقتصادی و ثبات نسبی، توانسته بهبودهایی در مشارکت زنان ایجاد کند. این کشور در سال‌های اخیر رشد در نوآوری‌های اقتصادی داشته است که این نیز به افزایش مشارکت زنان کمک کرده است. مالزی نیز به دلیل داشتن سیستم قانونی و اقتصادی نسبتاً قوی، ثبات سیاسی نسبی و رشد اقتصادی موفق به حفظ مشارکت زنان در سطح بالایی شده است، در حاکمیت قانون و چالش‌های فرهنگی مانع از مشارکت بیشتر زنان شده است، هرچند کیفیت مقررات و سیاست‌های اخیر باعث رشد مشارکت شده است؛ اما ضعف در کیفیت مقررات و موانع فرهنگی در اندونزی می‌تواند نقش مهمی در محدود کردن مشارکت

زنان داشته باشد. با این حال، اصلاحات اخیر ممکن است در آینده نزدیک نتایج بهتری به همراه داشته باشد.

ایران در مقایسه با کشورهای مورد بررسی در منطقه خاورمیانه، با چالش‌های جدی در حاکمیت قانون، کیفیت مقررات، ثبات سیاسی و دموکراسی مواجه است. از طرفی اقتصاد بسته و دسترسی محدود زنان به فرصت‌های اقتصادی و سیاسی، منجر به کاهش مشارکت اقتصادی زنان در ایران شده است. اصلاحات سیاسی اخیر در عربستان سعودی برای بهبود مشارکت زنان در عرصه‌های اقتصادی و سیاسی نتایج مثبتی داشته؛ اما می‌توان گفت، همچنان موانع فرهنگی و قانونی از عوامل محدودکننده مشارکت اقتصادی زنان هستند (Siddiqui, 2013:30). امارات به دلیل حمایت‌های دولتی و کیفیت بالای مقررات، همچنین ثبات سیاسی و نوآوری‌های اقتصادی توانسته است مشارکت اقتصادی زنان را بهبود بخشد؛ اما مصر با ضعف در حاکمیت قانون و کیفیت پایین مقررات، بی‌ثباتی سیاسی و بحران‌های داخلی همراه با چالش‌های فرهنگی، باعث پایین ماندن مشارکت زنان در اقتصاد شده است؛ اما آذربایجان یک نمونه استثناء که با وجود ضعف در دموکراسی، حاکمیت قانون و کیفیت مقررات، رشد اقتصادی مناسب و اقتصاد نسبتاً باز کمک کرده تا مشارکت اقتصادی زنان بالا بماند.

هند و بنگلادش با ضعف در حاکمیت قانون، کیفیت پایین مقررات، دسترسی محدود زنان به فرصت‌های آموزشی و اقتصادی و محدودیت‌های فرهنگی با مشارکت اقتصادی پایین زنان مواجه هستند. زنان در چین به عنوان دومین اقتصاد بزرگ جهان، با اقتصادی باز و سطح بالای نوآوری و ثبات نسبی سیاسی، مشارکت اقتصادی بالایی دارند. کره جنوبی نیز به عنوان کشوری با دسترسی باز، موفق به بهبود مشارکت زنان شده است، اما می‌توان گفت موانع فرهنگی مشابه ژاپن باعث شده که این رشد نسبتاً کند باشد.

جدول ۴. مقایسه‌ی روند مشارکت اقتصادی زنان در مناطق مختلف قاره آسیا

منطقه	بیشترین مشارکت اقتصادی زنان (۲۰۱۱-۲۰۲۱)	کم‌ترین مشارکت اقتصادی زنان (۲۰۱۱-۲۰۲۱)	روند کلی
خاورمیانه و غرب آسیا	آذربایجان (۹۱ درصد)	اردن (۲۲ درصد)	امارات متحده عربی، ترکیه و عمان با رشد تدریجی به سمت دسترسی باز حرکت کرده‌اند. ایران با کاهش چشمگیر در سال ۲۰۱۳ از ۴۴ درصد به ۲۳ درصد رسیده و روندی نسبتاً ثابت را تا ۲۰۲۱ ادامه داده است. دیگر کشورها وضعیتی ثابت و در بعضی سال‌ها کاهشی، در بازه ۲۲-۴۰ درصد داشته‌اند.
شرق آسیا	چین (۸۸ درصد)	کره جنوبی (۷۲ درصد)	ژاپن و کره جنوبی روند افزایشی خوبی از ۷۲-۸۵ درصد طی کرده‌اند.
جنوب شرقی آسیا	ویتنام (۹۲ درصد)	مالزی (۵۷ درصد)	در این منطقه عملکردهای متنوعی وجود دارد اما تمامی روندها چه در کشورهای با دسترسی باز چه محدود، افزایشی هستند. مالزی رشد چشمگیری داشته و از ۲۰۲۰ سال وارد دسترسی باز شده و اگر این روند ادامه یابد به دسترسی باز کامل در مشارکت اقتصادی زنان خواهد رسید؛ اما هنوز نمی‌توان با اطمینان گفت به دسترسی باز دست یافته است.
جنوب آسیا	بنگلادش (۷۳ درصد)	هند (۳۰ درصد)	هند و بنگلادش هردو روندی کاهشی داشته‌اند اما بنگلادش وضعیت بدتری داشته چراکه از سال ۲۰۱۱-۲۰۱۵ دسترسی بازتری (۶۷-۷۵ درصد) را تجربه کرده و از سال ۲۰۱۵ به بعد همراه با روند کاهشی شدید با محدودیت دسترسی مواجه است.

مقایسه‌ی مشارکت اقتصادی زنان در انواع نظم دسترسی

برای بررسی نوع نظم دسترسی باید به تعریف نورث، والیس و وینگاست از نظم‌های دسترسی بازگردیم. جوامع نظم باز بر اساس نهادهای رسمی و شفاف عمل می‌کنند،

در حالی که نظم بسته بیشتر به روابط غیررسمی و شخصی متکی است. انتقال از نظم بسته به باز نیازمند زمان، ثبات سیاسی و نهادسازی است. برای تشخیص نوع نظم اجتماعی یک کشور (دسترسی محدود یا باز) نیاز به ترکیب چند متغیر و ساختن یک شاخص داریم. با توجه به نظریه نورث، والیس و وینگاست و اهداف شناسایی نوع نظم کشورها (دسترسی محدود یا باز)، متغیرهایی که نماینده ابعاد اصلی نظم اجتماعی هستند باید در شاخص استفاده شوند. حاکمیت قانون، ثبات سیاسی و دموکراسی بیشترین اهمیت را در تشخیص نظم‌های اجتماعی دارند. دسترسی زنان به فرصت‌های سیاسی و اقتصادی نقش تکمیلی مهمی دارند، تعداد زنان حاضر در پارلمان، تعداد زنان وزیر، سال‌های حضور در پست‌های مدیریتی، مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده دسترسی به فرصت‌های سیاسی هستند که توجه به آن‌ها شمولیت اجتماعی را بهتر نشان می‌دهند. مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده رشد اقتصادی، نوآوری و دسترسی به آموزش زنان بیشتر تکمیلی هستند و اهمیت کمتری دارند؛ بنابراین متغیرهای حاضر در شاخص ترکیبی معیار عبارت‌اند از:

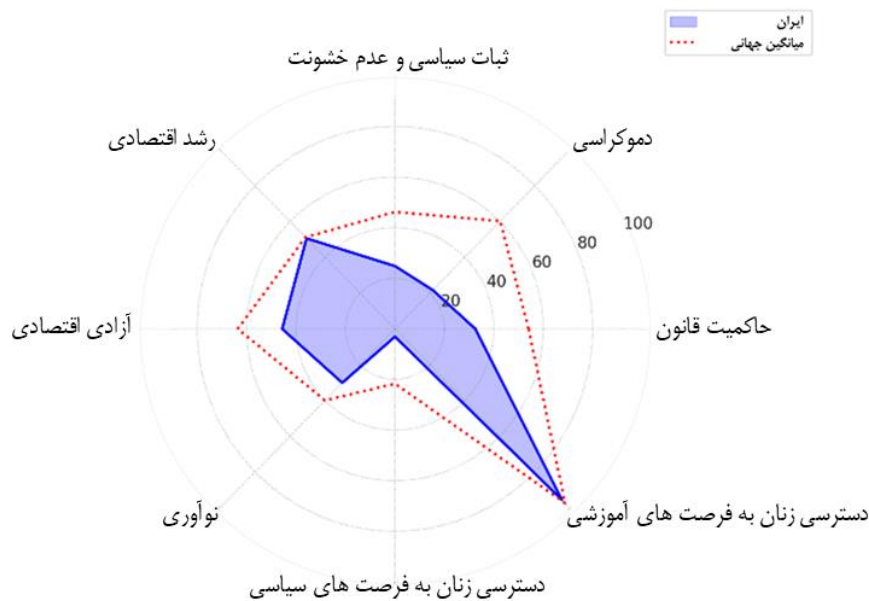
حاکمیت قانون، ثبات سیاسی و عدم خشونت، دموکراسی، آزادی اقتصادی، دسترسی زنان به فرصت‌های سیاسی با استفاده از شاخص ترکیبی به‌دست‌آمده و نقطه برش میانگین هر متغیر از سال ۲۰۱۱-۲۰۲۱ می‌توان کشورها را در دو گروه نظم دسترسی محدود و باز به شرح ذیل تقسیم‌بندی کرد. در اینجا باید به این نکته توجه داشت که این تقسیم‌بندی صرفاً یک شاخص سازی کمی و آماری است؛ و هدف ما از این شاخص سازی ترسیم و فهم بهتر کیفیت نهادی است، نه یک تقسیم‌بندی قطعی، زیرا کیفیت نظم‌های دسترسی در کشورها در طول زمان باهم متفاوت است.

جدول ۵. توضیح و تعریف شاخص ترکیبی معیار نوع نظم دسترسی کشورها

کشورها	بازه نمره‌ی قابل قبول	نوع نظم دسترسی	
آمریکا، آلمان، انگلیس، اسپانیا، استرالیا، ایتالیا، ایرلند، سوئیس، شیلی، فرانسه، فنلاند، کانادا، لهستان، هلند	نمرات تمامی متغیرهای حاضر در شاخص معیار مساوی یا بیشتر از نقطه برش.	نظم دسترسی باز	
آذربایجان، ایران، الجزایر، اردن، بنگلادش، عمان، عربستان سعودی، مراکش، مصر، چین، روسیه، امارات متحده عربی، اوکراین، ترکیه، تونس، اندونزی، مکزیک، ویتنام، فیلیپین، کلمبیا، تایلند، پرو، بولیوی، هند، کامرون، نیکاراگوئه، لبنان، ونزوئلا	نمره‌ی تمام متغیرهای شاخص معیار پایین‌تر از نقطه برش.	نظم دسترسی محدود کامل	نظم دسترسی محدود
آفریقای جنوبی، برزیل، مالزی	حاکمیت قانون، ثبات سیاسی و عدم خشونت مساوی با میانگین کل یا بسیار نزدیک به آن باشند؛ و دیگر متغیرها پایین‌تر از نقطه برش اما در فاصله کمتر از ۲۰ نمره ^۱ .	شرایط آستانه‌ای	

بنابر جدول ۵، می‌توان گفت نوع نظم دسترسی در ایران محدود است. وضعیت متغیرهای مستقل در ایران در نمودار شماره ۲ بیانگر شرایط نامطلوب و فاصله‌ی مشهود و معنادار با میانگین کشورهای نمونه است؛ و تنها در متغیر دسترسی زنان به فرصت‌های آموزشی، ایران شرایطی مطلوبی دارد.

^۱ با محاسبه انحراف معیار فاصله‌ی کمتر از ۲۰ نمره برای شرایط آستانه‌ای در نظر گرفته شده است.

نمودار ۲. نمودار راداری متغیرهای مستقل، میانگین ۲۰۱۱-۲۰۲۱

نتایج آزمون T-Test نشان داد که میانگین مشارکت اقتصادی زنان در کشورها با نظم دسترسی باز (۰,۶۴۰) به طور معناداری بیشتر از کشورها با نظم دسترسی محدود (۰,۴۲۶) است. مقدار F محاسبه شده (۲۹,۵۴۲) به خوبی تفاوت قابل توجه واریانس دو گروه را نشان می دهد. تفاوت معنادار میانگین ها ($p > ۰,۰۰۱$) تأیید می کند که این اختلاف تصادفی نیست و ریشه در تفاوت های نهادی دارد. منفی بودن میانگین گروه دسترسی محدود ناشی از استانداردسازی داده ها است. این امر بیان می کند که مشارکت اقتصادی زنان در این گروه به طور کلی کمتر از میانگین کل است.

در نظام های دسترسی باز، نهادهای اقتصادی و سیاسی از شمولیت بیشتری برخوردار هستند و قوانین و سیاست هایی را پیاده سازی می کنند که به افزایش برابری جنسیتی و حمایت از مشارکت اقتصادی زنان کمک می کنند. دسترسی به فرصت های گوناگون برای

زنان در این کشورها به دلیل وجود نهادهای کارآمدتر و نظام‌های اقتصادی شفاف‌تر بیشتر است. نظم دسترسی باز تمایل دارد موانع اجتماعی و اقتصادی را کاهش دهد که از جمله آن شکاف جنسیتی در مشارکت اقتصادی است.

اما در نظم‌های دسترسی محدود، نهادها بیشتر در خدمت منافع گروه‌های خاص و نخبگان مسلط هستند. نابرابری جنسیتی و موانع نهادی برای مشارکت زنان در اقتصاد بیشتر است. در نتیجه نابرابری در دسترسی به آموزش، فرصت‌های سیاسی و اقتصادی بیشتر است. نظریه نورث بر نقش نهادهای قوی در شکل‌دهی به رفتارهای اقتصادی تأکید دارد. نظم‌های دسترسی باز با نهادهای شفاف‌تر با شمولیت بالاتر، شرایط بهتری برای مشارکت زنان فراهم می‌کنند. در نظم‌های دسترسی محدود، نهادهای ناکارآمد و انحصاری منجر به نابرابری و محدودیت‌های ساختاری برای زنان می‌شوند. انحراف معیار بالاتر در کشورهای با دسترسی محدود نشان‌دهنده ناهمگنی در عملکرد این کشورها است. این ناهمگنی می‌تواند به دلیل تفاوت در میزان اجرای سیاست‌ها و وجود نهادهای ناکارآمد باشد.

جدول ۶. مقایسه میانگین مشارکت اقتصادی زنان از نظر نوع نظم دسترسی

متغیر وابسته	نوع نظم دسترسی	میانگین	انحراف معیار	مقدار F	سطح معناداری
مشارکت اقتصادی زنان	کشورهای گروه نظم دسترسی باز	۰٫۶۴۰	۰٫۰۸۳	۲۹٫۵۴۲	۰٫۰۰۰
	کشورهای گروه نظم دسترسی محدود	-۰٫۴۲۶	۰٫۱۹۴		

برای فهم بهتر اثر هر کدام از متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته به بررسی نتایج، به تفکیک کشورهای دارای نظم دسترسی باز و محدود می‌پردازیم. در تحلیل مسیر مدل نظری، در کشورهای دارای نظم دسترسی باز (شکل ۳) متغیرهای مستقل ۸۳ درصد از مشارکت اقتصادی زنان را تبیین کردند، اما در نظم‌های دسترسی محدود (شکل ۴)، ۵۱ درصد از تغییرات مشارکت اقتصادی زنان توسط مدل نظری و متغیرهای مستقل تبیین شدند.

نتایج تحلیل مسیر در کشورهای دارای نظم دسترسی باز نشان می‌دهد که متغیرهای مستقل در مجموع ۸۳ درصد از تغییرات مشارکت اقتصادی زنان را تبیین می‌کنند. حاکمیت قانون، به عنوان متغیر پیشران اصلی مدل، دارای قوی ترین اثر مستقیم بر مشارکت اقتصادی زنان است ($\beta=0,72$) و هم‌زمان بر دموکراسی نیز اثر مثبت و معناداری دارد ($\beta=0,61$). دموکراسی نیز به نوبه‌ی خود از سه مسیر بر مشارکت اقتصادی زنان اثر می‌گذارد؛ یک اثر مستقیم و نسبتاً ضعیف ($\beta=0,20$) و دو اثر غیرمستقیم از طریق تقویت ثبات سیاسی و عدم خشونت ($\beta=0,41$) و بهبود دسترسی زنان به فرصت‌های آموزشی ($\beta=0,44$) و سیاسی ($\beta=0,65$).

ثبات سیاسی و عدم خشونت نیز اثری دوگانه دارد، هم به‌طور مستقیم بر مشارکت اقتصادی زنان اثر می‌گذارد ($\beta=0,39$) و هم با تقویت رشد اقتصادی ($\beta=0,31$)، به‌طور غیرمستقیم به افزایش مشارکت اقتصادی زنان کمک می‌کند (اثر رشد اقتصادی بر مشارکت اقتصادی زنان: $\beta=0,37$). در کنار مسیر نهادی-سیاسی، مسیر اقتصادی مدل نیز از آزادی اقتصادی آغاز می‌شود که هم به‌طور مستقیم بر مشارکت اقتصادی زنان اثر دارد ($\beta=0,28$) و هم با تقویت رشد اقتصادی ($\beta=0,74$) به‌طور غیرمستقیم به آن کمک می‌کند. نوآوری نیز به‌طور هم‌زمان بر رشد اقتصادی ($\beta=0,51$) و به‌طور مستقیم بر مشارکت اقتصادی زنان ($\beta=0,46$) اثر مثبت و معناداری دارد و با آزادی اقتصادی همبستگی متقابل قابل توجهی نشان می‌دهد ($\beta=0,68$). درنهایت، دسترسی زنان به فرصت‌های آموزشی ($\beta=0,25$) و سیاسی ($\beta=0,42$) نیز هر کدام به‌طور مستقیم و معناداری بر مشارکت اقتصادی زنان اثر گذارند.

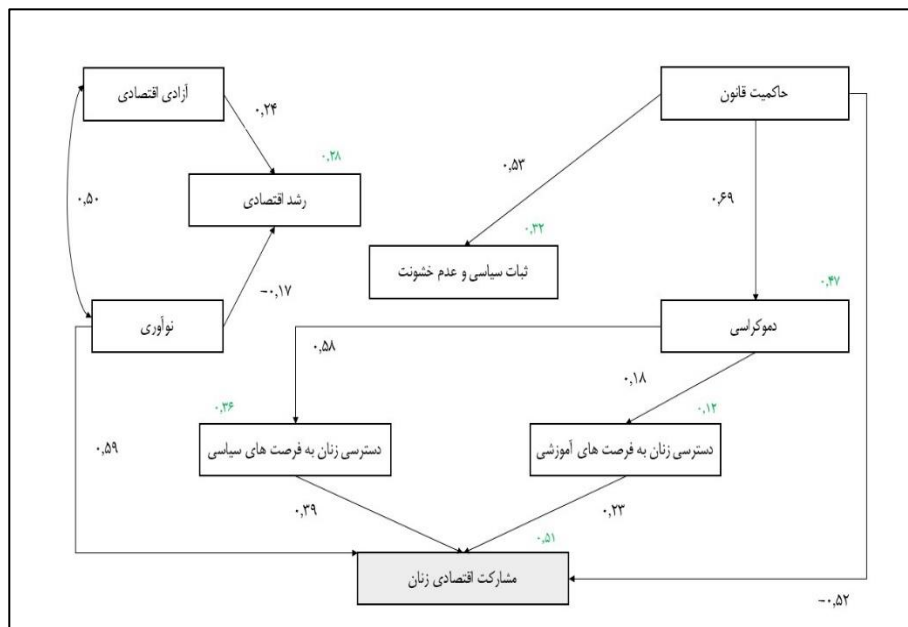
به‌طور کلی، در کشورهای دارای نظم دسترسی باز، تمامی متغیرهای مدل نظر (چه به‌طور مستقیم و چه غیرمستقیم) در تبیین مشارکت اقتصادی زنان نقش معناداری ایفا می‌کنند. در مقابل، تحلیل مسیر در کشورهای دارای نظم دسترسی محدود، الگویی به مراتب متفاوت و ضعیف‌تر را نشان می‌دهد؛ به‌طوری که مدل تنها ۵۱ درصد از تغییرات مشارکت اقتصادی زنان را تبیین می‌کند. مهم‌ترین و درعین حال قابل تأمل‌ترین یافته، اثر

مستقیم و منفی حاکمیت قانون بر مشارکت اقتصادی زنان است ($\beta = -0.52$)، درحالی‌که همین متغیر در مدل نظم باز اثری مثبت و قوی داشت. حاکمیت قانون در این مدل همچنان بر دموکراسی اثر مثبت دارد ($\beta = 0.69$)، اما اثر دموکراسی به‌طور کامل تغییر ماهیت می‌دهد: مسیر مستقیم دموکراسی به مشارکت اقتصادی زنان در این مدل معنادار نبوده و از مدل نهایی حذف شده است.

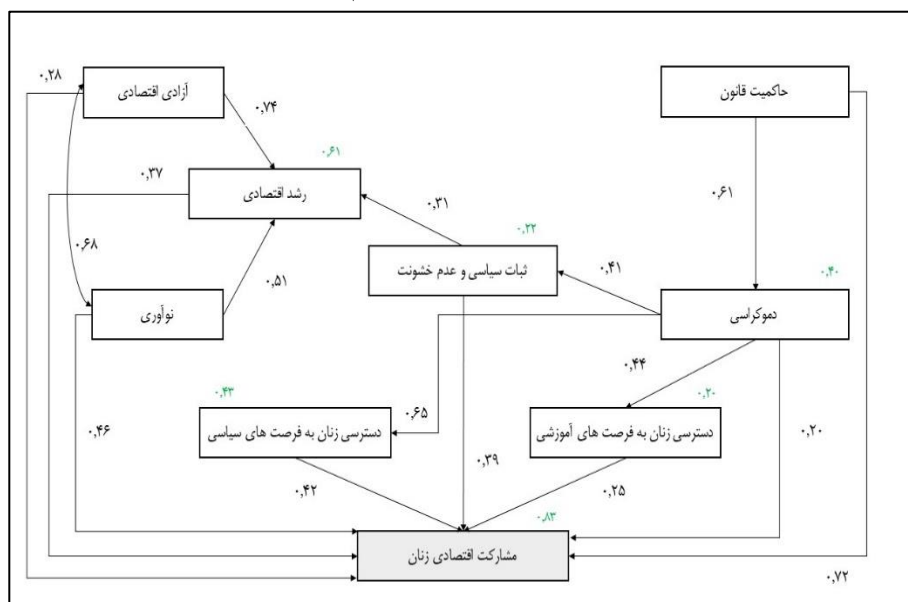
دموکراسی تنها از طریق بهبود دسترسی زنان به فرصت‌های سیاسی ($\beta = 0.58$) و آموزشی ($\beta = 0.18$) اثر غیرمستقیم بر مشارکت اقتصادی زنان می‌گذارد. مسیر ثبات سیاسی و عدم خشونت به‌طور کامل از مدل نهایی حذف شده است، هم در اثر مستقیم بر مشارکت اقتصادی زنان و هم در اثر بر رشد اقتصادی؛ به همین ترتیب، مسیر رشد اقتصادی به مشارکت اقتصادی زنان نیز معنادار نبوده است. در بخش اقتصادی مدل، آزادی اقتصادی تنها بر رشد اقتصادی اثر ضعیفی دارد ($\beta = 24.0$) و اثر مستقیم آن بر مشارکت اقتصادی زنان معنادار نیست. نوآوری در این مدل نیز رفتاری متفاوت از مدل باز نشان می‌دهد: اثر آن بر رشد اقتصادی منفی است ($\beta = -0.17$)، اما اثر مستقیم آن بر مشارکت اقتصادی زنان نه‌تنها معنادار، بلکه قوی‌ترین اثر مثبت در کل مدل محدود است ($\beta = 0.59$).

دسترسی زنان به فرصت‌های سیاسی ($\beta = 0.39$) و آموزشی ($\beta = 0.23$) نیز همچنان اثر مستقیم و معناداری بر مشارکت اقتصادی زنان حفظ کرده‌اند. به‌طور کلی، در کشورهای دارای نظم دسترسی محدود، مسیرهای سیاسی-اقتصادی سنتی (ثبات سیاسی، رشد اقتصادی، دموکراسی مستقیم) اثربخشی خود را از دست می‌دهند و تنها نوآوری و دسترسی زنان به فرصت‌های سیاسی و آموزشی (در کنار اثر منفی حاکمیت قانون) نیروهای محرک باقی‌مانده در تبیین مشارکت اقتصادی زنان هستند.

شکل ۳. تحلیل مسیر کشورهای دارای نظم دسترسی باز

شکل ۴. تحلیل مسیر کشورهای دارای نظم دسترسی محدود

بحث و نتیجه

در گزارش زنان سازمان ملل متحد (۲۰۲۴)، سه رکن اصلی شامل حقوق برابر زنان و دسترسی به منابع، مالکیت و کنترل بر آن‌ها و تغییر سیستم‌های اجتماعی، اقتصادی و نهادی را برای توانمندسازی اقتصادی زنان ذکر شده است. پژوهش ما نشان می‌دهد که نوع نظم دسترسی جوامع، ارتباط مستقیم و معناداری با افزایش مشارکت اقتصادی زنان دارد. همان‌طور که در بخش یافته‌ها نشان داده شد (جدول ۳ و ۴)، مشارکت اقتصادی زنان در ایران در طول بازه‌ی ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۱ به‌طور مداوم پایین‌تر از میانگین جهانی و میانگین خاورمیانه باقی مانده و پس از کاهش چشمگیر سال ۲۰۱۲، در محدوده‌ی ۲۳ تا ۲۵ درصد تثبیت شده است. این یافته، همان‌طور که در ادامه بحث خواهد شد، بیش از آنکه ناشی از کمبود سرمایه‌ی انسانی زنان باشد، بازتابی از کیفیت نامطلوب نهادهای رسمی حاکم بر کشور است.

نتایج نشان می‌دهد، شکاف عمیقی در بین کشورهای که در مسیر توسعه نهادی قرار دارند و آن‌هایی که همچنان در دام محدودیت‌های سیاسی و اقتصادی گرفتارند، وجود دارد. تمام متغیرهای مستقل به جز رشد اقتصادی تأثیر معنادار بر مشارکت اقتصادی زنان در کشورهای نمونه دارند. در شرایطی که نخبگان سیاسی و اقتصادی با محدود کردن دسترسی به منابع و سازمان‌ها، سعی دارند منافع خود را حفظ کنند، این ساختار حتی در صورت رشد اقتصادی، مانع از ایجاد رقابت آزاد و مشارکت بیشتر زنان می‌شود (نورث و همکاران، ۱۳۹۵).

تحلیل مسیر مدل نشان داد که عوامل نهادی بیشترین تأثیر را بر مشارکت اقتصادی زنان دارند. همان‌طور که در مطالعات گذشته، عجم اوغلو و رایینسون (۱۳۹۲) در کتاب *چرا ملت‌ها شکست می‌خورند*، بسترهای قدرت، فقر و غنای کشورها را با توجه به تاریخ تحولات اقتصادی جوامع و با تأکید بر مبحث توسعه مورد بررسی قرار می‌دهند. محققان در این کتاب با استفاده از نحله نهادگرایی به دلایل تفاوت‌های عظیم درآمدها و استانداردهای زندگی در کشورهای ثروتمند مانند ایالات متحده با

کشورهای فقیر مانند کشورهای آفریقایی می‌پردازند و گذار از شرایط نامطلوب را ناشی از تحولات نهادی می‌دانند.

همان‌طور که در بخش یافته‌ها، نتایج تحلیل مسیر به تفصیل ارائه شد، ساختار اثرگذاری متغیرهای نهادی بین دو گروه کشورها به‌طور بنیادین متفاوت است. در کشورهای دارای نظم دسترسی باز، مدل نظری ۸۳ درصد از تغییرات مشارکت اقتصادی زنان را تبیین می‌کند و تمامی متغیرهای مستقل، مستقیم یا غیرمستقیم، اثر معناداری دارند؛ درحالی‌که در کشورهای دارای نظم دسترسی محدود، این میزان تبیین به ۵۱ درصد کاهش می‌یابد و مسیرهای مربوط به ثبات سیاسی، رشد اقتصادی و اثر مستقیم دموکراسی، معناداری خود را از دست می‌دهند.

در کشورهای دارای نظم باز به‌طور خاص، عوامل نهادی و اقتصادی، کیفیت حاکمیت قانون، دموکراسی، ثبات سیاسی، آزادی اقتصادی، رشد اقتصادی و نوآوری، بستری فراهم کرده‌اند که در آن زنان می‌توانند بدون موانع ساختاری جدی، در اقتصاد مشارکت داشته باشند. در این کشورها، حاکمیت قانون قوی‌ترین اثر مستقیم مثبت را بر مشارکت اقتصادی زنان دارد ($\beta=0.72$) و در کنار ثبات سیاسی و رشد اقتصادی بستری مناسب برای دسترسی زنان به فرصت‌های شغلی مناسب و در نتیجه افزایش مشارکت اقتصادی زنان فراهم می‌کند.

در اینجا می‌توان به پژوهش رسول‌زاده اقدم (۱۳۹۲) در بررسی و شناخت عوامل و موانع نهادی مؤثر بر توسعه اقتصادی در جامعه ایران نیز اشاره کرد. یافته‌های بخش علی این تحقیق بیانگر ارتباط شاخص‌های توسعه نهادی با توسعه اقتصادی هستند. رسول‌زاده اقدم نشان می‌دهد که بین شاخص‌های مختلف نهادی سیاستی و اقتصادی با توسعه اقتصادی ارتباط علی معنی‌داری به لحاظ آماری وجود دارد، بنابراین شاخص‌های نهادی در دسترسی باز اقتصادی در جوامع می‌توانند مؤثر واقع شوند.

در نظم‌های دسترسی محدود، برخلاف مدل نظم باز، حاکمیت قانون تأثیری منفی و معنادار بر مشارکت اقتصادی زنان نشان می‌دهد ($\beta=-0.52$). این نتیجه در نگاه اول

ممکن است متناقض به نظر برسد، زیرا انتظار می‌رود که تقویت حاکمیت قانون به کاهش تبعیض و افزایش فرصت‌های اقتصادی زنان منجر شود؛ اما در چارچوب نظریه نظم‌های اجتماعی داگلاس نورث، این پدیده را می‌توان از چند زاویه تحلیل کرد. نهادهای حقوقی در نظم‌های دسترسی محدود در خدمت نخبگان مسلط هستند. در کشورهایی که دارای نظم دسترسی محدود هستند، قوانین و نهادهای حقوقی اغلب نه در جهت حمایت از حقوق همگانی، بلکه در راستای حفظ امتیازات گروه‌های خاص و نخبگان مسلط عمل می‌کنند.

نورث تأکید می‌کند که در کشورهای دارای نظم دسترسی محدود، نهادهای رسمی به جای تقویت رقابت اقتصادی و حمایت از گروه‌های کم‌برخوردار (مانند زنان)، در خدمت تثبیت ساختارهای قدرت و توزیع رانت بین نخبگان قرار دارند. در نتیجه، اجرای قوانین نه تنها از تبعیض علیه زنان جلوگیری نمی‌کند، بلکه ممکن است قوانین و مقرراتی تصویب و اجرا شوند که مشارکت اقتصادی زنان را محدودتر کند (نورث و همکاران، ۱۳۹۵: ۸۰). همچنین در جوامع نظم دسترسی محدود، نظام حقوقی استقلال کافی ندارد و اجرای قوانین به صورت گزینشی انجام می‌شود.

قوانین حمایتی مربوط به حقوق زنان ممکن است تنها روی کاغذ وجود داشته باشند، اما در عمل اجرا نشوند. نهادهای قضایی و اجرایی تحت نفوذ نخبگان مردسالار قرار دارند و ممکن است قوانین را به ضرر زنان تفسیر کنند. از طرف دیگر در این جوامع، فساد سیستماتیک باعث می‌شود که اجرای قوانین تابع منافع گروه‌های خاص باشد. از آنجا که زنان اغلب دسترسی کمتری به شبکه‌های قدرت و تصمیم‌گیری دارند، حتی اگر قوانینی برای حمایت از مشارکت اقتصادی زنان وجود داشته باشد، در عمل این قوانین به دلیل فساد، اجرایی نمی‌شوند.

رشد اقتصادی به عنوان یکی از عوامل مهم در افزایش فرصت‌های شغلی و بهبود مشارکت اقتصادی زنان مطرح می‌شود؛ اما مشارکت اقتصادی زنان صرفاً تابع رشد اقتصاد نیست (Erick, 2014:5). یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهند که در نظم‌های

محدود، در کشورهایی که دارای ساختارهای اقتصادی متمرکز هستند، رشد اقتصادی بیشتر از آنکه به توسعه فرصت‌های برابر منجر شود، موجب تقویت بخش‌های خاصی از اقتصاد شده که به طور سنتی، تحت کنترل نخبگان باقی می‌مانند. به همین دلیل، در کشورهایی که کنترل اقتصادی و سیاسی در دست گروه‌های خاصی متمرکز است، رشد اقتصادی به بهبود چشمگیر وضعیت اقتصادی زنان منجر نشده است.

گزارش شاخص جهانی نوآوری در سال ۲۰۲۴ نشان می‌دهد که کشورهایی که سیاست‌های نوآورانه با تمرکز بر کاهش شکاف جنسیتی را اجرا می‌کنند، سطح مشارکت اقتصادی زنان را به طرز چشمگیری افزایش داده‌اند (GII, 2024). یکی از مهم‌ترین یافته‌های پژوهش حاضر، نقش کلیدی متغیر «نوآوری» در افزایش مشارکت اقتصادی زنان است. این متغیر، در هر دو مدل تأثیر مثبت و معناداری بر مشارکت اقتصادی زنان دارد و در مدل نظم دسترسی محدود ($\beta=0.59$) حتی قوی‌تر از مدل نظم باز ($\beta=0.46$) است. این یافته نشان می‌دهد که حتی در کشورهایی با محدودیت‌های اقتصادی و نهادی، تمرکز بر نوآوری اقتصادی می‌تواند فرصت‌های اقتصادی جدیدی برای زنان فراهم کند. این نتیجه نشان می‌دهد که برخلاف سایر متغیرهای اقتصادی و نهادی، نوآوری حتی در محیط‌های نهادی ناکارآمد نیز می‌تواند فرصت‌هایی برای مشارکت اقتصادی زنان ایجاد کند. در اینجا به دلایل این پدیده در چارچوب نظریه نظم‌های اجتماعی داگلاس نورث پرداخته می‌شود.

در کشورهای دارای نظم دسترسی محدود، بازارهای اقتصادی و نهادهای رسمی تحت کنترل نخبگان مسلط قرار دارند و دسترسی زنان به فرصت‌های اقتصادی معمولاً محدود است. اما نوآوری می‌تواند مسیرهای جدیدی ایجاد کند که از کنترل نخبگان سنتی خارج باشد. ظهور فناوری‌های جدید، اقتصاد دیجیتال، استارت‌آپ‌ها و پلتفرم‌های کار آنلاین به زنان اجازه می‌دهد که بدون وابستگی به شبکه‌های قدرت مردسالار، وارد فعالیت‌های اقتصادی شوند. سازمان جهانی مالکیت معنوی^۱ در گزارش سال ۲۰۲۴

1 World Intellectual Property Organization

خود تأکید دارد نوآوری نه تنها فرصت‌های شغلی و کارآفرینی را برای زنان افزایش می‌دهد، بلکه می‌تواند شکاف جنسیتی موجود در اقتصاد را کاهش دهد.

در مطالعات پیشین نیز، مونیکا و همکاران (۲۰۱۴) در پروژه تحقیقات توسعه چین در مورد تقویت توانمندی اقتصادی زنان از طریق کارآفرینی، تحت عنوان تقویت توانمندی اقتصادی زنان از طریق کارآفرینی و رهبری تجارت در کشورهای OECD به بررسی عوامل افزایش توانمندی اقتصادی زنان در کشورهای عضو سازمان همکاری و توسعه اقتصادی و چین پرداخته‌اند. در این گزارش برای رشد اقتصادی در سطح کلان بر لزوم بهبود توانمندی اقتصادی زنان و ایجاد بسترهای لازم از جمله نوآوری در جهت رشد کارآفرینی و حضور بیشتر زنان تأکید شده است.

در جوامع دسترسی محدود، بازارهای کار سنتی اغلب تحت سلطه گروه‌های مردسالار یا نهادهای انحصاری هستند که دسترسی زنان به فرصت‌های اقتصادی را کنترل می‌کنند. نوآوری می‌تواند این انحصارها را بشکند و امکان ورود زنان به بخش‌های اقتصادی را بدون نیاز به تأیید یا وابستگی به نخبگان اقتصادی فراهم کند. برخلاف بخش‌های اقتصادی سنتی (مانند صنایع سنگین و کشاورزی) که حضور مردان در آن غالب است، اقتصاد دیجیتال و صنایع دانش‌بنیان محیط‌هایی انعطاف‌پذیرتر و برابرتر برای مشارکت زنان فراهم می‌کنند. نوآوری در این حوزه‌ها کمتر تحت تأثیر محدودیت‌های اجتماعی و فرهنگی سنتی است، زیرا بیشتر مبتنی بر مهارت‌های فنی و خلاقیت است تا قدرت فیزیکی یا شبکه‌های سنتی ارتباطی.

محدودیت‌های اجتماعی و فرهنگی ممکن است مانع از اشتغال زنان در محیط‌های کاری سنتی شوند؛ اما نوآوری‌های فناورانه امکان کار از راه دور، مشاغل نیمه‌وقت و انعطاف‌پذیر را افزایش داده است که این امر ورود زنان به بازار کار را تسهیل می‌کند. قوانین محدودکننده ممکن است مانع از مشارکت اقتصادی زنان شوند، اما نوآوری‌های فناورانه می‌توانند این موانع را دور بزنند. فناوری‌های مالی و سیستم‌های دیجیتال به زنان اجازه می‌دهند که بدون نیاز به مجوزهای رسمی یا

دسترسی به سیستم‌های مالی سنتی، به فعالیت‌های اقتصادی بپردازند. از طرفی بسیاری از زنان در جوامع سنتی و دارای نظم محدود، از نظر اقتصادی به خانواده، همسر یا دولت وابسته هستند؛ اما نوآوری‌های اقتصادی، امکان استقلال مالی را برای زنان افزایش می‌دهند، زیرا به آن‌ها اجازه می‌دهند که منابع درآمد جدیدی ایجاد کنند.

جمع‌بندی

پژوهش حاضر با بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر مشارکت اقتصادی زنان در چارچوب مقایسه تطبیقی بین کشورها با نظم دسترسی باز و محدود، چندین نوآوری مهم را ارائه کرده است:

تحلیل مشارکت اقتصادی زنان در بستر نظم‌های اجتماعی: برخلاف بسیاری از مطالعات پیشین که مشارکت اقتصادی زنان را در چارچوب‌های سنتی نهادگرایی یا توسعه اقتصادی بررسی کرده‌اند، این پژوهش مسئله را در بستر نظم‌های اجتماعی (دسترسی باز و محدود) تحلیل کرده است. این چارچوب نظری، امکان تحلیل تفاوت‌های نهادی و تأثیر آن‌ها بر مشارکت زنان را فراهم می‌کند.

بررسی نقش نوآوری و آزادی اقتصادی در مشارکت اقتصادی زنان: این پژوهش تأثیر نوآوری اقتصادی بر مشارکت زنان را مورد بررسی قرار داده و نشان داده است که برخلاف تصورات سنتی، رشد اقتصادی لزوماً موجب افزایش مشارکت اقتصادی زنان نمی‌شود، بلکه نقش نوآوری و رقابت اقتصادی در این زمینه مهم‌تر است. این یافته، به ادبیات موجود که اغلب بر متغیرهای نهادی یا آموزشی تمرکز دارد، یک بعد جدید اضافه می‌کند.

تحلیل رابطه بین کیفیت نهادها و تأثیر سیاست‌های اقتصادی بر زنان: درحالی که بسیاری از تحقیقات موجود فقط به ارتباط مستقیم بین سیاست‌ها و مشارکت اقتصادی زنان پرداخته‌اند، در این پژوهش سعی بر این بوده تا کیفیت نهادها و سطح شفافیت اقتصادی را به عنوان متغیرهای واسطه‌ای مهم در نظر گرفته شود. این مطالعه نشان داده

است که در کشورهای دارای نهادهای غیرشفاف و انحصاری، حتی سیاست‌های اقتصادی مناسب، نمی‌توانند تأثیر مثبتی بر مشارکت اقتصادی زنان داشته باشند. مقایسه تأثیرات متغیرهای سیاسی، آموزشی و اقتصادی بر دسترسی زنان به فرصت‌های اقتصادی: با تفکیک نقش سیاست‌های آموزشی، اقتصادی و سیاسی در ایجاد فرصت‌های برابر برای زنان، به این نتیجه دست یافتیم که دسترسی زنان به آموزش و فرصت‌های سیاسی، به تنهایی نمی‌تواند مشارکت اقتصادی آنان را تضمین کند، بلکه تعامل این سه حوزه با کیفیت نهادی کشور، تعیین‌کننده اصلی است. لازم به ذکر است که رابطه‌ی میان کیفیت نهادها و مشارکت اقتصادی زنان می‌تواند دوسویه باشد (Uberes, 2016:15). اگرچه پژوهش حاضر با استفاده از تحلیل مسیر، جهت نظری روابط میان متغیرها را بر اساس چارچوب نظری نورث مدل‌سازی کرده است، طرح مقطعی داده‌ها امکان آزمون جهت معکوس علیت (از مشارکت اقتصادی زنان به سمت اصلاح نهادها) را فراهم نمی‌کند. پژوهش‌های آینده با استفاده از داده‌های پانل، می‌توانند این جهت را با دقت بیشتری مورد آزمون قرار دهند.

سپاسگزاری

نویسندگان مراتب سپاس و قدردانی صمیمانه خود را از سردبیر محترم، اعضای هیئت تحریریه و داوران ارجمند فصلنامه علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی ابراز می‌دارند که با دقت علمی، صرف وقت و ارائه دیدگاه‌ها، نقدها و پیشنهادهای ارزشمند خود، نقش مؤثری در ارتقای کیفیت علمی و محتوایی این مقاله ایفا کردند. همچنین از تمامی استادان، پژوهشگران و صاحب‌نظرانی که در مراحل مختلف انجام این پژوهش، از شکل‌گیری ایده تا تکمیل و بازنگری نهایی مقاله، با راهنمایی‌ها، پیشنهادهای و حمایت‌های علمی خود زمینه بهبود این پژوهش را فراهم ساختند، صمیمانه قدردانی می‌شود.

همچنین مراتب سپاس و قدردانی صمیمانه خود را از جناب آقای دکتر مهدی مالمیر استاد راهنمای این پژوهش، به دلیل راهنمایی‌های ارزشمند، حمایت‌های علمی و رهنمودهای مؤثر ایشان در تمامی مراحل انجام پژوهش، ابراز می‌دارم.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند که در انجام این پژوهش هیچ گونه تعارض منافع واقعی یا بالقوه، اعم از مالی، سازمانی، شغلی یا شخصی که بتواند بر فرایند انجام پژوهش، تحلیل داده‌ها، تفسیر یافته‌ها یا انتشار نتایج آن تأثیر بگذارد، وجود نداشته است.

ORCID

Mahdi Malmir

Fatemeh Barforoush

<https://orcid.org/0000-0003-3393-3475>

<https://orcid.org/0009-0006-7926-0762>

منابع

- آهنگری، عبدالمجید و رضایی، روح اله. (۱۳۹۰)، «بررسی رابطه علی بین دموکراسی و رشد اقتصادی: با استفاده از داده‌های ترکیبی. مدل‌سازی اقتصادی»، فصلنامه مدل‌سازی اقتصادی، سال پنجم، شماره ۱: ۴۷-۶۵.
- ازغیر، ناریمان و ورهرامی، ویدا. (۱۴۰۱)، «بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت زنان در بازار کار: مطالعه موردی کشور سوریه»، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد و الگوسازی، سال سیزدهم، شماره ۱: ۱۵۳-۱۷۸.
- انکر، ریچارد و هین، کاترین. (۱۳۸۴)، زنان در بازار کار ایران، ترجمه: پروین ریسی‌فرد، تهران: روشنگران، چاپ سوم.
- پیت، ریچارد؛ هارت ویک، الین ریچارد. (۱۳۹۰)، نظریه‌های توسعه، ترجمه: مصطفی ازکیا؛ اسماعیل رحمان‌پور. تهران: لویه، چاپ اول.
- جلیلی، وحید. (۱۳۷۹)، بررسی رویکرد نهادگرا در علم اقتصاد و امکان کاربرد آن در ایران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. رشته اقتصاد، دانشگاه امام صادق (ع).
- حسینی، سید جعفر و رزمی، محمدجواد. (۱۳۹۳)، «تحلیل حقوق مالکیت در پرتو الگوی نهادی استرم و دلالت‌های آن برای خط‌مشی‌گذاری عمومی»، اندیشه مدیریت راهبردی، سال هشتم، شماره اول: ۱۳۵-۱۵۶.
- رسول‌زاده اقدم، صمد. (۱۳۹۲). بررسی تطبیقی-تاریخی موانع نهادی توسعه اقتصادی در ایران. پایان‌نامه دکتری. رشته جامعه‌شناسی، دانشگاه اصفهان.
- ریگین چارلز. (۱۳۹۴). روش تطبیقی فراسوی راهبردهای کمی و کیفی، ترجمه: محمد فاضلی، تهران: آگاه، چاپ پنجم.
- شفیعی، سمیه‌سادات و پورباقر، زهرا. (۱۳۹۳). «زنان و شاخص‌های توسعه در ایران»، برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، سال پنجم، شماره ۲۱: ۱۱۱-۱۲۵.
- کازرونی، علیرضا و اصغرپور، حسین. (۱۳۹۷)، «بررسی اثر ثبات سیاسی و دموکراسی بر رشد بر رشد اقتصادی در کشورهای منتخب عضو سازمان همکاری اسلامی»، فصلنامه علمی پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، سال دهم، شماره ۳۹: ۵۵-۷۴.

غفاری، غلامرضا و یوسفی، نریمان. (۱۳۹۷)، «فرصت‌های نابرابر و مشارکت اقتصادی زنان»، *مجله جامعه‌شناسی/ایران*، سال نوزدهم، شماره ۲: ۶۷-۹۸.

قابل رحمت، فاطمه، فتحی، سروش و مرشدی زاد، علی. (۱۳۹۷)، *درآمدی بر پیکره بندی نابرابری با تأکید بر نهادهای اقتصادی و سیاسی در بستر توسعه: ارائه یک مدل مفهومی، مطالعات توسعه اجتماعی/ایران*، سال یازدهم، شماره ۱: ۷۷-۸۷.

محمدزاده، پرویز و خان گل‌دی‌زاده، سمانه. (۱۳۹۸)، «تأثیر نوآوری و کارآفرینی بر رشد اقتصادی: یک مطالعه کشوری»، *فصلنامه علمی پژوهشهای اقتصادی/ایران*، سال بیست و پنجم، شماره ۸۲: ۱۲۱-۱۴۸.

مک‌کراو، توماس. (۱۳۹۸). *آموزگاری نوآوری شومپیتر و تخریب خلاقانه*. ترجمه: ابراهیم سوزنچی کاشانی، تهران: دنیای اقتصاد، چاپ هفتم.

میرزایی، حسین. (۱۳۸۳). *عوامل مؤثر بر مشارکت اقتصادی زنان ایران با استفاده از مدل رگرسیونی داده‌های پانلی، زن در توسعه و سیاست*، سال دوم، شماره ۱: ۱۱۳-۱۳۲.

میرزایی، مجتبی. (۱۳۹۳). *بررسی میزان پتانسیل کارآفرینی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن*. پایاننامه کارشناسی ارشد، رشته پژوهش علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز.

میرلوحی، سیدعلی و عشایری، طاها. (۱۴۰۱). «فرا تحلیل مشارکت سیاسی زنان و عوامل مؤثر بر آن»، *جستارهای سیاسی معاصر*، سال سیزدهم، شماره ۲: ۲۰-۴۸.

نورث، داگلاس سی.، والیس، جان جوزف؛ و وینگاست، بری آر. (۱۳۹۵)، *خشونت و نظم‌های اجتماعی*، ترجمه: جعفر خیرخواهان و رضا مجیدزاده، تهران: روزنه، چاپ سوم.

نورث، داگلاس سی.، والیس، جان جوزف. و وینگاست، استیون باری آر. (۱۳۹۶)، *سیاست، اقتصاد و مسائل توسعه در سایه خشونت*، ترجمه: محمدحسین نعیمی‌پور و محسن میردامادی. تهران: روزنه، چاپ دوم.

References

- Dahlum, S., Knutsen, C. H., & Mechkova, V. (2022). *Women's political empowerment and economic growth*. *World Development*, 105-156.
- Economist Intelligence Unit. (2011–2021). *Democracy Index data*. Economist Group.
- Erick, S. (2014). *Female labor force participation in developing countries*. IZA World of Labor.

- Gonzales, C., Jain-Chandra, S., Kochhar, K., Newiak, M., & Zeinullayev, T. (2015). *Catalyst for change: Empowering women and tackling income inequality* (IMF Staff Discussion Note SDN/15/20). International Monetary Fund.
- Groenewegen, J., Kerstholt, F., & Nagelkerke, A. (1995). *On integrating new and old institutionalism: Douglass North building bridges*. Journal of Economic Issues, 29 (2), 467-475.
- Goraus-Tanska, K., Tyrowicz, J., & van der Velde, L. (2018). *How (Not) to make women work?* IZA Discussion Paper No. 11639. Institute of Labor Economics (IZA)
- Hemmati, R. (2021). *Democracy and education: Testing rival perspectives (A comparative study of cross-national data from 1970 to 2018)*. Journal of Applied Sociology, 32(2), 71-90.
- Heritage Foundation. (2011–2021). *Index of Economic Freedom Reports*.
- Jain-Chandra, S., Kochhar, K., & Newiak, M. (2015). *Fair play: More equal laws boost female labor force participation*.
- Lasen, S., & Lamanna, F. (2009). *The impact of gender inequality in education and employment on economic growth: New evidence for a panel of countries*. Feminist Economics, 15(3).
- Moorhouse, E. A. (2017). *The many dimensions of gender equality and their impact on economic growth*. Forum for Social Economics, 46(4), 350–370.
- OECD. (2012). *Enhancing Women's Economic Empowerment through Entrepreneurship and Business Leadership in OECD Countries*.
- Queisser, M., et al. (2014). *Enhancing Women's Economic Empowerment through Entrepreneurship and Business Leadership in OECD Countries*. OECD.
- Siddiqui, D. A., & Ahmed, Q. M. (2013). *The effect of institutions on economic growth: A global analysis based on GMM dynamic panel estimation*. Structural Change and Economic Dynamics, 24, 18-33.
- Uberes, D., & Teignier, M. (2016). *Aggregate effects of gender gaps in the labor market: A quantitative estimate*. Journal of Human Capital, 10(1).
- United Nations Development Programme (UNDP). (2020). *Human Development Report 2020: The Next Frontier – Human Development and the Anthropocene*. NDP.
- World Bank. (2011–2021). *GDP data*.
- World Bank. (2011–2021). *Worldwide Governance Indicators*.
- World Economic Forum. (2011–2021). *Global Gender Gap Report*.
- World Intellectual Property Organization (WIPO). (2011–2021). *Global Innovation Index Reports*. Cornell University, INSEAD, & WIPO.

International Labour Organization. (2024). *ILOSTAT: Labour force participation rate*. Geneva: ILO.

United Nations (2010), *Measuring the Economically Active in Population Censuses: A Handbook*, New York: United Nations.

<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

<https://ourworldindata.org/grapher/democracy-index-eiu>

<https://www.heritage.org/index/pages/all-country-scores>

<https://www.weforum.org>

<https://www.wipo.int/en/web/global-innovation-index>

<https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>

استناد به این مقاله: بارفروش، فاطمه، مالمیر، مهدی. (۱۴۰۵). بررسی جامعه‌شناختی مشارکت اقتصادی زنان:

آزمون تجربی نظریه نظم‌های اجتماعی داگلاس نورث، فصلنامه علوم اجتماعی، ۳۳ (۱۱۲)، ۱۰۱-۱۴۴. DOI:

10.22054/qjss.2026.90379.2952

Social sciences is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License...